

VÄLISMINISTEERIUMI PROTOKOLLITEENISTUS (1918–40): KUJUNEMINE JA KUJUNDAJAD

Silver Loit

13. märtsil 2021 möödus 85 aastat riigivanem Konstantin Pätsi dekreedina antud välisteenistuse seaduse kehtestamisest. Sellega loodi välisministeeriumi struktuuris esmakordselt eraldi protokollilüema ametikoht osakonna direktori õigustes.¹ Protokolliameti sisu ja ülesanded defineeris tabavalt esimene uue seaduse alusel tegutsema asunud protokollilüem Elmar Kirotar oma valdkonna 1935.–6. aasta tegevusaruandes, mille kohaselt diplomaatiline protokoll ehk tseremoniaal “määrab riikidevahelise, s.o. riigipeade, ametiisikute ja diplomaatiliste esindajate läbikäimise välised vormid. Need juurduvad aastasadu kestnud traditsioonidel ja on arusaadav, et ükski riik, olgugi uus või täiesti erilistele vaadetele põhjenev, ei saa nendest loobuda. [...] Protokoll või tseremoniaal põhjeneb möödapääsematul vajadusel täpsete ja üldist tunnustust leidvate reeglite abil vältida pretensioonide ja tülide tekkimist”.²

Kirotari arvamust võib pädevaks pidada, sest ta oli välisministeeriumis oma vahetu ülemuse, poliitilise osakonna juhataja Johan Leppiku käe all ka 1920. aastate lõpul protokollilüema kohustusi täitnud. Esimene riigivanem ja neljakordne välisminister Ants Piip rõhutas samuti protokollivaldkonna nõudlikkust, märkides, et “iga saadiku esimene kohus on selgusele jõuda, milline on õige tseremoniaal teatud maal, sest olgugi, et see saadiku läbikäimise olulist külge vähe riivab, kuid nende vastu eksimine võib saadikut asetada piinlikku või naeruväärsesse seisukorda kohalikkude elanikkude ja oma kolleegide silmis, mis saadiku vastu lugupidamist vähendab ja seega

---

Autor tänab nõuannete ja tähelepanekute eest TÜ Eesti ajaloo *prof.adj.* Ago Pajurit, prof Tõnu-Andrus Tannbergi, dr.hist. Janet Laidlat ja Välisministeeriumi raamatukogu juhatajat hr Heini Vilbiksit ning pr Marje Einret.

¹ 13. märtsil 1936 kehtestatud välisteenistuse seaduse §-s 3 loetleti välisministeeriumi keskasutuse diplomaatilise koosseisu ametiastmed ja sätestati, et “peale selle kuulub diplomaatilisse koosseisu protokollilüem (*chef du protocole*) osakonna direktori õigustega.” *Riigi Teataja*, 24, 1936, 424.

² Rahvusarhiiv (edaspidi RA), ERA.957.7.292, l. 1: Diplomaatiline protokoll. 1935.–1936. aasta tegevuse aruanne.

ta ülesannete täitmist asjata raskendab.”³ 1921. aasta märtsis diplomaatilises teenistustes alustanud Oskar Öpik on meenutanud, et tema esimesel tööpäeval laenas välisminister Piip talle lugemiseks raamatu, mida “siin küll kuskilt ei leia” ehk Briti diplomaadi sir Ernest Mason Satow’ diplomaatia käsiraamatu.⁴ Ilmselt väärtustas Piip seda veel üsna trükivärsket, vaid neli aastat varem ilmunud, ja peatselt laialdase tuntuse saavutanud praktikulist käsiraamatut,⁵ millest nüüdseks on ilmunud seitse täiendatud trükki ning mis on välisministeeriumis tänagi kasutusel.

Kui tänapäeva Eestis juhib ja korraldab diplomaatilise protokollide küsimusi välisministeeriumi riikliku protokollide osakond eesotsas osakonna peadirektorist protokollide osakonnaga, siis Eesti iseseisvuse esimesel 18 aastal puudus välisministeeriumi struktuuris eraldi protokollide ametikoht, rääkimata sellenimelisest osakonnast. Protokollideküsimused, nende hulgas välissaadikute vastuvõtmine ja telesaamine, riigipea ja teiste kõrgemate aukandjatega seotud tseremooniad ning välisesindajate mitmekülgsete õiguste ja soodustuste küsimused, vajasisid siiski igapäevast korraldamist, mistõttu protokollide osakonnas ühendati välisministeeriumi mõne teise ametikohaga.

Milleks uurida diplomaatilist protokollide sõdadevahelises Eestis? Välisministeeriumi protokolliteenistuse kujunemine ei ole üheski riigis pelgalt ühe struktuuriüksuse ega selles tegutsenud isikute lugu. Diplomaatilise protokollide ja riikliku tseremoniaali kujunemine peegeldab ühiskonna, eriti riigi juhtkonna arusaama oma kohast ja teiste rollist, eeskujuotsinguid ning kombeühtsust. Terviku tajumine aitab vältida tänagi esinevaid vigu: nii nimetatakse sõdadevaheliste Balti riikide saadikuid mõnikord eksitavalt suursaadikuteks ja saatkondi suursaatkondadeks. Tänapäeval võib see tunduda tühise nüansina, ent veel kahe maailmasõja vahel lähetasid ja võtsid suursaadikuid vastu vaid suurriigid.

Autori andmetel puudub seni ülevaade Eesti protokolliteenistuse arengust 1920.–30. aastatel, teadaolevalt ei ole ka protokollide osakonnade tegevust ei eraldi ega tervikuna käsitletud. Iseseisva Eesti välissuhtlemise uurimisel on ajaloolaste ja ka lugejate huvi laiemalt köitnud ennekõike Eesti välispoliitika, selle valikud ja võimalused. Sõjaajalase välisministeeriumi keskasutuse lugu on mõneti varju jäänud ja kajastub ennekõike seal töötanud mälestustes. Välisministeeriumi struktuuri ja kujunemist on kõige põhjalikumalt

³ *Rahvusvaheline õigus. Konspekt prof. A. Piip'i loenditest Kõrgemas Sõjakoolis 1934/1935. a.* (Tallinn: Kaitseväe Ühendatud Õppeasutused, 1935), 129.

⁴ Oskar Mäms, *Kahe sõja vahel* (Stockholm: Kirjastus EMP, 1957), 30.

⁵ *Satow's Diplomatic Practice. Seventh Edition*, toim Ivor Roberts (Oxford: Oxford University Press, 2017).

uurinud Eero Medijainen,⁶ keskasutuse arengu põhietapid on kokku võetud Triin Mulla, Peep Pillaku, Jüri Trei ja Heini Vilbiksi koostatud Eesti välis teenistuse biograafilises leksikonis.⁷ Väärtuslikke viiteid pakuvad Eeva Eek-Pajuste koostatud teosed iseseisvuse taastanud Eesti välisministeeriumi ja -esinduste taassünnist, kus leidub viiteid ka sõjaeelsele ajale.⁸

Diplomaatilise protokoll kujunemisloo peamine allikas Eestis on Rahvusarhiivi Välisministeeriumi fond (RA, ERA.957). Lisaks sealsele diplomaatilise protokoll sarjale kajastavad protokollireeglite kujunemislugu ka ministeeriumi korraldavad dokumendid ning välisministeeriumi peamaja poliitiline kirjavahetus Eesti ja teiste riikide välisesindustega. Diplomaatilise protokoll küsimustega tegeles välisministeeriumi kõrval riigivanema adjutant, kes korraldas koos välisministeeriumi protokollülemaga välissaadikute volikirjade esitamise tseremooniaid.⁹ Seetõttu ei saa diplomaatilise protokoll uurimisel kõrvale jätta ka Riigikantselei (RA, ERA.31), Vabariigi Presidendi Kantselei (RA, ERA.989) ja Sõjaministeeriumi (RA, ERA.2315) allikaid.¹⁰ Riigivisiitide, kõrgetasemeliste delegatsioonide ja välissaadikute saabumist kajastas väga nüansirikkalt ajakirjandus. Vahetuid kogemusi ja hinnanguid pakuvad Eesti diplomaatide, Eestis tegutsenud välisesindajate ja kohalike ühiskonnategelaste mälestused. Diplomaatilise protokoll valdkonnaga puutusid mingil määral kokku kõik välisministeeriumi töötajad ja seetõttu kajastuvad paljud valdkonnaga seotud seigad ka paguluses ilmunud mälestustes. Protokollülema kohustusi täitnud või vähemalt valdkonna kujunemisega vahetult seotud isikutest on mälestusi kirja pannud Oskar Öpik,¹¹ William Tomingas¹² ja Elmar Kirotar.¹³ Protokolliametnikele palju tööd pakkunud riigivisiite ehk kahepoolsete suhete kõrghetki

⁶ Eero Medijainen, *Saadiku saatus. Välisministeerium ja saatkonnad 1918–1940* (Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 1997).

⁷ Triin Mulla, Peep Pillak, Jüri Trei, Heini Vilbiks, *Eesti välis teenistus. Biograafiline leksikon 1918–1991* (Tallinn: Välisministeerium, 2006).

⁸ Eeva Eek-Pajuste, *Teine tulemine. Taasiseseisvunud Eesti välisesindused* (Tallinn: Välisministeerium, 2003); Eeva Eek-Pajuste, *Teine tulemine II. Välisministeeriumi taassloomise lugu* (Tallinn: Välisministeerium, 2008).

⁹ Kaidi Aher, *Vabariigi Presidendi Kantselei. Koguteos* (Tallinn: Vabariigi Presidendi Kantselei, 2012), 62.

¹⁰ Teistest ametkondadest on märkimisväärses Sõjavägede Staabi kantselei fond (RA, ERA.495), aga arvestada tuleb ka suuremate omavalitsuste (Tallinn, Tartu) arhiividega, kuna näiteks riigipeade või diplomaatide ringsõitide küsimustes olid ka asjassepuutuvad omavalitsused korraldustöösse kaasatud.

¹¹ Oskar Mamers, *Kahe sõja vahel*; Oskar Mamers, *Häda võidetuile* (Stockholm: Kirjastus EMP, 1958).

¹² William Tomingas, *Mälestused* (New York: Kultuur, 1970).

¹³ Elmar Kirotar, *Mis saab edasi?: Päevik 1931–1940*. Ilmunud: *Akadeemia* 9/2007–8/2008.

kajastavad sõprusühingute ülevaateteosed¹⁴ ning ajakirjade erinumbrid.¹⁵ Tiina Tammani sulest on ilmunud ka romaan protokollilema ametis olnud Johan Leppiku pagulasaastaist, mis analüüsib põhjalikult tema isiksust.¹⁶

Järgnev ülevaade käsitleb protokolliameti kujunemislugu välisministeeriumis kahe maailmasõja vahel ja püüab leida vastused järgmistele küsimustele: 1) kes täitsid protokollilema kohustusi; 2) millised olid protokollilema kohustusi täitvate ametnike ülesanded ning mil viisil seda valdkonda reguleeriti; 3) miks ei loodud enne 1936. aastat välisministeeriumis eraldi protokollilema ametit? Protokolliteenistuse “köögipoolelt” leiavad käsitlemist riigipea nimetuse rahvusvahelise nimekuju küsimus ning saadiku ja suursaadiku vastuvõtmise ning volikirja esitamise kord.

“Protokolli ei peetud, sest et seda ei tuntud”

Kes oli Eesti välisministeeriumi esimene protokollilem? 1918. aasta novembris rajatud välisministeeriumis¹⁷ on kaasaegsed diplomaatilise protokoll'i küsimustega seostanud ennekõike kolme meest: välisminister Jaan Poskat, välisministeeriumi sekretäri ja poliitilise osakonna juhatajat Hermann Karl Hellatit¹⁸ ja 1919. aasta juunis välisministri kohusetäitja Jaan Tõnissoni nooremaks erasekretäriks palgatud William Tomingast.¹⁹ Viimane ei ole end ise otsesõnu selle au osaliseks lugenud, vaid on ministeeriumi koosseisus maininud “erilist protokollilemat, keda kuulu järgi

¹⁴ *Eesti ja Rootsi. Estland och Sverige: Eesti-Rootsi Ühingu väljaanne* (Tallinn: Riigi Trükikoda, 1929); *Poola: koguteos. Eesti-Poola Ühingu väljaanne* (Tallinn: Ühiselu, 1930).

¹⁵ Nt *Kaitse Kodul: Poola erinumber*, 31–33, 10.08.1930.

¹⁶ Tiina Tamman, *Otseütleja* (Tallinn: Eesti Raamat, 2021).

¹⁷ Välisministeeriumi üheks võimalikuks sünnidaatumiks on peetud 14. novembril 1918, mil Eesti palus Suurbritannia ja Prantsusmaa konsulitelt Helsingis relvastust ja abi, et takistada taanduvatel Saksa vägedel varade ja toiduainete väljavedu Eestist. Välisministeeriumi alguseks võib pidada ka 11. novembril, mil Ajutine Valitsus taastas oma tegevuse. Eduard Virgo, “Välisministeeriumi algaastailt”, *Olion*, 1, 1935, 12.

¹⁸ Hermann Karl Hellat (25.01.1872 Vana-Puka mõis – 15.10.1953 Tallinn). Alates 11.03.1919 välisministeeriumi sekretär ja poliitilise osakonna juhataja, 01.01.1922 Kesk-Euroopa poliitilise osakonna juhataja ja välisministri abi. 1923–5 nõunik ja asjur saatkonnas Roomas. *Eesti välisministeerium. Biograafiline leksikon 1918–1991*, 44.

¹⁹ William Tomingas (30.06.1895 Tallinn – 07.02.1972 New York). Lõpetas Petrogradi Nikolai sõjaväeinseneride kooli, töötas 1919–20 välisministeeriumi sekretärina ja Eesti delegatsiooni sekretärina Tartu rahulepingu sõlmimisel ja ratifitseerimisel. 1920. a siirdus ettevõtlusesse, 1920 immatrikuleeriti Tartu ülikooli õigusteaduskonna kaubanduse osakonda, 1926–31 elas Londonis ja õppis Londoni ülikoolis majandusteadust. Eestisse naastes liitus vabadussõjalastega, oli 1934–6 vangis, 1937–40 Riigi Ringhäälingu võõrkeelsete saadete toimetaja. 1940. aastatel töötas USA armee heaks.

oli saadetud välismaale õppima reegleid ja kombeid”.²⁰ Samuti on Tomingas maininud, et “eriline protokollitöö amet” loodi alles pärast tema lahkumist välisministeeriumist, mis toimus 1920. aasta varasügisel.²¹ Ministeeriumi ametlikud dokumendid sellise ametiisiku olemasolu ei kinnita. Ent välisministeeriumi kauaaegne töötaja Emilie Simenson on oma mälestustes nimetanud välisministeeriumi esimeseks protokollitöömaks “hääkuju ja vaba käitumisega” Tomingast ennast, nentides, et kuna protokoll oli alles kujunemisjärgus, võis välisministeeriumi esimesi tegevusaastaid nimetada “improvisatsiooni aastaks”.²² Kogemusi võisid jagada keisririigiaegses kõrgemas seltskonnas liikunud eestlased, eriti Tallinna linnapea ja kubermangukomissari ametis seltskondlikult aktiivne Jaan Poska, kes koos abikaasa Constance’iga olnud veel 1919. aastal eesti seltskonnas ainsad, kel oskused ja sobivad kodused tingimused välismaalaste laimatuks võõrustamiseks.²³ Tomingase mälestuste kohaselt oli välisminister Ado Birk vastu Poska soovile nimetada Tomingas Tartu rahulepingu ratifitseerimiskomisjoni sekretäriks ja protokollitöömaks, aga oli sunnitud siiski järele andma.²⁴ Sisuliselt tegeleski Tomingas komisjoni asjaajajana ka protokolliküsimustega, võttes välisministri ülesandel Tallinna raudteejaamas vastu ka Nõukogude Venemaa esindaja Eestis Issidor Gukovski.²⁵ Tomingas korraldas ka Poskale kui Eesti rahudelegatsiooni juhile osaks saanud iseseisva Eesti esimesed riiklikud matused 10. märtsil 1920, välisdiplomaatide osavõtul. Tema sõnul ei olnud võtta “protokollireegleid sellise sündmuse kohta ühestki kättesaadavast allikast, kogemusi ei olnud meil mõistagi mingeid. Kõik sai puhtakujuliselt improviseeritud. Aga vaatamata sellele ei olnud hiljem kuulda rahvasuus ega lugeda ajakirjanduses kritiseerivaid avaldusi organiseerimise või väärikuse puudumise kohta esimestel Eesti riiklikel matustel”.²⁶ Välisministeeriumi allikates Tomingas protokollitöömehena ei kajastu, kuid paguluses, kus tema mälestused tekitasid elavat poleemikat

²⁰ Tomingas, *Mälestused*, 129.

²¹ *Ibid.*, 338.

²² Emilie Anette Johanna Simenson (08.10.1893 Auvere – 27.04.1977 Vineland, New Jersey). 1919. aasta juulist välisministeeriumi prantsuse keele tõlk-korrespondent, töötas 1920. aastatel välisministeeriumis teise sekretärina, aastatel 1922 ja 1935–7 välislähetustes saatkonnas Pariisis, 1937–8 lähetuses saatkonnas Stockholmis. EPR II/2 (12.02.1934). Emilie Simenson, “Mälestuspilte välisteenistusest”, *Meie Post*, 1/1969–7-8/1970, välisministeeriumi ümberkirjutus, 3.

²³ Tomingas, *Mälestused*, 270.

²⁴ *Ibid.*, 264–266.

²⁵ *Ibid.*, 263.

²⁶ *Ibid.*, 275.

ja kahtlusi, on teda siiski mõnel üksikul korral välisministeeriumi esimese protokollilülemena mainitud.²⁷

Välisministeeriumi algselt kolmeliikmeline töötajaskond suurenes 1919. aasta lõpuks 29-ni, alustades Eduard Virgo mälestustes välismaa diplomaatidele vastuvõtte korraldanud “ministeeriumipreilidest”,²⁸ lõpetades välisriikides Eestile tunnustust taotlevate välisdelegatsioonide liikmetega, kes panid aluse saatkondadele. Koosseisu väiksuse tõttu puutus diplomaatilise protokollil küsimustega rohkem või vähem kokku kogu töötajaskond. Valitsuste ja välisministrite sagedase vahetumise tingimustes koondus ministeeriumi üldjuhtimine ministri järel tähtsuselt teise ametiisiku, välisministeeriumi sekretäri ja poliitilise osakonna juhataja, hilisema ministri abi Hermann Karl Hellati kätte. Tomingas on õigusteadlast ja ajakirjanikku Hellat nimetanud *arbiter elegantiarum*’iks, laenates siin ehk liialemineva võrdluse keiser Nero õukondlase Petroniusega. Hellat olevat mõnikord protokolliküsimustes andnud välisministrile rumalat nõu: “Näiteks kui ministeerium 6. juulil [1919] korraldas oma esimese raudi Estonia kontsertsaalis, siis oli kogu selle ürituse kava inspireeritud Tõnissonile Hellati poolt. See oli tema idee saata rahvale kutsekaardid “tassile kellaviieteetele”, pidada inimesi peol kuni varahommikuni”.²⁹ Tomingas ei nõustunud Hellatilt kuulnud Tõnissoni mõttega “kuhjata” kellaviieteete ka õhtusöök ligi poolele tuhandele külalisele, millest räägitud “aastaid välisministeeriumi inimeste seas, naeru ja peavangutamise saatel”.³⁰ Tomingase sõnul tuli ministeeriumi esimestel aastatel ette, et “ministrid kandsid smokingi juurde pikka lipsu, fraki juurde triibulisi pükse ja teisi omapäraseid asju. Protokollil ei peetud, sest et seda ei tundud.”³¹ Väide on ehk Tomingasele omaselt liialdatud, sest lisaks Poska matustele suudeti näiteks 2. veebruaril 1921 vägagi soliidiselt korraldada Tartu rahu allakirjutamise esimesele aastapäevale ja Eesti *de jure* tunnustamisele pühendatud suurejooneline aktus Estonia kontserdisaalis ning sellele järgnenud raut välisministeeriumis.³² Ent on selge, et kogemuste vähesuse juures ei olnud võimalik Eestilt eeldada mahuka protokollialase praktika olemasolu, sest “tuli alustada sõna

²⁷ “New Yorgis pühitses oma 60 aasta sünnipäeva William Tomingas, kohalik agar seltskonnategelane, omaaegne esimene protokollilülem E.V. Välisministeeriumis.” “Eestlased maailmaradadel”, *Vaba Eestlane*, 59, 30.07.1955, 3.

²⁸ Virgo, “Välisministeeriumi algaastail”, 12.

²⁹ Tomingas, *Mälestused*, 129.

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*, 130.

³² “Rahu aastapäev ja iseseisvuse pidustused”, *Päevaleht*, 03.02.1921, 1; *Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917–1925* (Tallinn: A. Vannas, 1925), 76.

otsesemas mõttes ei millestki ja luua täiesti uus välis teenistusaparaat nii siseriigis kui välismaal”.³³

Hermann Hellati väidetav mõju protokolliküsimustes ei kestnud kaua: 1922. aasta oktoobris nimetas valitsus ta saatkonna nõunikuks ja asjaajajaks Rooma ning ta vabastati välisministeeriumi teenistusest 1925. aasta mais.³⁴ Tomingas oli välisministeeriumi teenistusest lahkunud juba ligi viis aastat varem.

Protokolli juhataja kohustuste täitmine välisministeeriumi esimesel kümnendil

Eesti iseseisvuse kättevõitmisele järgnesid *de jure* tunnustused välisriikidelt ja esimeste püsivate välisesinduste rajamine Tallinnas.³⁵ Viimane mõjutas eriti poliitilist osakonda, mille üks ülesandeid oli diplomaatiline suhtlemine välisriikide ja nende esindustega ning ühenduse pidamine Eesti välisesindustega.³⁶ 1921. aastal loodi välisministeeriumi struktuuris eraldi administratiivosakond, millele allutati arve- ja passiosakond büroodena ning sekretariaat kantselei nime all. Esimeseks administratiivosakonna juhataja kohusetäitjaks määras välisminister Piip Rudolf Möllersoni.³⁷ Tema tegevusvaldkonda kuulusid ministeeriumi isikkoosseis, majandus, arvepidamine, kantselei ja arhiiv, diplomaatiliste kullerite jaoskond ning Venemaale sõidud-komandeerimised.³⁸ Välisministeeriumi struktuuri korrastamisega sai Tomingase hinnangul ka protokoll “kindlamad vormid ja algeline primitiivsus hakkas maad andma teistele Lääne-Euroopa välisministeeriumitele lähedasele korrale.”³⁹

Ehkki 1923. aastal märgiti, et ministeeriumi korraldus käib “uue administratiivosakonna võimkonda”, siis endiselt puudusid osakonnal selged asjaajamisjuhised.⁴⁰ Rahvasteliidu täieõigusliku liikmena rahvusvaheliste suhete süsteemi lülitumine tõi aga automaatselt kaasa vajaduse tegeleda

³³ Valitsusasutiste tegevus 1918–1934 (Tallinn: Riigikantselei, 1934), 281.

³⁴ RA, ERA.957.8.1678, l. 2: Hellat, Hermann, Jakobi p. Teenistuskiri 11.03.1919–20.08.1928.

³⁵ 1921. aasta lõpuks oli Eestil kümme välisesindust. Samal aastal akrediteeriti Eesti valitsuse juurde seitse välisriigi täievolilist saadikut ja viis ajutist asjurit (*chargé d'affaires*). 1923. aasta lõpuks Eestisse akrediteeritud saadikute arv kahekordistus. *Valitsusasutiste tegevus 1918–1934*, 290.

³⁶ Eesti välis teenistus. Biograafiline leksikon 1918–1991, 9.

³⁷ RA, ERA.957.8.23, l. 17: Välisministri käskude raamat, 19.11.1919–02.02.1924.

³⁸ *Ibid.*, l. 24.

³⁹ Virgo, “Välisministeeriumi algaastail”, 13.

⁴⁰ RA, ERA.957.8.953, l. 4: Administratiivosakonna juhatajale. Ettekanne. 12.01.1923.

protokollialaste nüanssidega nii välissaadikute volikirjade vastuvõtmisel kui ka oma esindajate lähetamisel. 1922. aasta augustist pärinevas välisministeeriumi ajutise kodukorra tööjaotuses märgitakse kantselei koosseisus “kordametnikku”, kelle ülesandeks pidi olema “välisriikide välisesitajate ja teiste ametliste võeraste vastuvõtmise korraldamine, tarbekorral neile abiks olemine ja juhataste andmine mitmesugustes poliitilistes ja majanduslikes üldküsimumustes, koosviibimiste korraldamine ja seal juures kombekssaanud tseremoniide täitmine”.⁴¹ 8. septembril 1922 välisminister Ants Piibu kinnitatud välisministeeriumi ajutises kodukorras asus kordametniku ametikoht kantselei administratiivjaoskonnas, ent samuti olemuslikult diplomaatilise protokollu juurde käivad “asjad väljamaa esitajate õiguste ja eesõiguste kohta, mis neil Eestis antud”, kuulusid hoopis majandus-juriidilise osakonna kompetentsi.⁴² Hiljem kordametniku ametikohta välisministeeriumi struktuuris ette ei nähtud, aga tegemist võis olla katsega luua diplomaatilise protokolliga tegelevat ametikohta.

Välisministeeriumi esimeseks ja kauaaegseks protokollülemaks oli juba 1920. aastate Eesti ajakirjanduses⁴³ ning hiljem paguluses⁴⁴ üldisemalt tavaks nimetada Peterburi, Firenze ja Kopenhaageni ülikoolides õppinud Hans Markust,⁴⁵ kes määrati valitsuse otsusega 1. septembrist 1921 välisministeeriumi Lääne poliitilise osakonna⁴⁶ ja alates 1. jaanuarist 1923 administratiivosakonna juhatajaks. Administratiivosakonna 1924. aasta aruandes märgiti, et osakond on “mitmesugustes küsimustes vahemeheks ametasutuste ja välissaatkondade vahel, kellel rahvusvahelise kombe järele õigus puudub isiklikult pöörata teise riigi ametasutuste poole.”⁴⁷ Sarnane

⁴¹ RA, ERA.957.8.451, l. 4: Välisministeeriumi tööjaotus. Täienduseks Välisministeeriumi vahekirjale. 03.08.1922.

⁴² RA, ERA.957.8.451, l. 29–30: Välisministeeriumi ajutine kodukord, 08.09.1922.

⁴³ “Toompea viisakusereeglid”, *Esmaspäev*, 25.02.1929, 3.

⁴⁴ “E.V. esindaja Kanadas 75 aastane”, *Eesti Päevaleht*, 19.08.1959, 1.

⁴⁵ Hans Johannes (Johan) Ernst Markus (18.08.1884 Loona mõis, Saaremaa – 26.09.1969 Toronto). Õppis 1903–12 Peterburi ülikooli füüsika-matemaatikateaduskonnas, 1904–6 Firenzes kunstiajalugu ja Kopenhaagenis filosoofiat. 1910. aastatel töötas Peterburis ja Turkestanis panganduses ja tööstuses, opteerus 1920. a. Välisministeeriumi teenistuses alates 1921. a veebruarist, 1921–7 keskasutuses, 1927–31 I sekretär-konsulina, hiljem nõunikuna saatkonnas Berliinis, 1931. aastast peakonsulina Londonis, 1935–9 saadik Poolas, alates 1935 ka saadik Rumeenias ja Tšehhoslovakkias, 1939–40 saadik Ungaris. 1951. aastast surmani konsul Torontos, 1941. aastast Ülemaailmse Eesti Ühingu esimees. EPR I/2 (19.02.1927); KR II (02.06.1935).

⁴⁶ RA, ERA.957.8.23, l. 30–30p: Välisministri käskude raamat, 19.11.1919–02.02.1924.

⁴⁷ AR, ERA.957.8.748, l. 4: Välisministeeriumi osakondade ja büroode tegevuse aruanded 1924. aasta kohta.

Kujutis 1. Itaalia saadik Augusto Stranieri (vasakul) saabumine 14. oktoobril 1922. Esiplaanil välisministeeriumi Lääne poliitilise osakonna juhataja Hans Markus, kes täitis ka protokollilüema kohustusi. Autor: August Vannas. RA, EFA.8.o.40608

sõnastus kordub ka 1925. aasta aruandes.⁴⁸ Et protokolliküsimused kuulusid Markuse vastutusalasse juba enne administratiivosakonna juhataja postile asumist, näitab, et vastuseks valitsuse 1922. aasta 13. juuli nõudmisele anda detailne ülevaade välisministeeriumi “iga ametniku täpisele tegevuse kohta”, teatas välisministeerium, et teiste ülesannete kõrval Lääne poliitilise osakonna juhataja “võtab vastu välissaatkondade liikmeid nendega ametasju arutades ja muid vahejuhtumisi käsitades, kui ka eraisikuid. Täidab *tseremoniaal-meistri* kohuseid.”⁴⁹

Juba enne administratiivosakonna juhataja kohale asumist tegi Markus protokolliküsimustes koostööd riigivanema adjutandi August Schönbergiga.⁵⁰ 9. juunil 1922 saatsid Markus ja Schönberg ühiselt Hollandi saadikut

⁴⁸ RA, ERA.957.8.850, l. 5: Välisministeeriumi osakondade ja büroode tegevuse aruanded 1925. aasta kohta.

⁴⁹ RA, ERA.957.6.162, l. 9: Välisministeeriumi Lääne poliitiline osakond välisministeeriumi kantseleile, 31.07.1922.

⁵⁰ August Schönberg (21.04.1892 Paenasti vald, Viljandimaa – 10.12.1956 Malmö); VR I/3 (22.10.1920).

volikirja esitamisel.⁵¹ 1922. aasta märtsis kogus Schönberg Eesti saatkondade kaudu andmeid volikirja esitamise korra kohta, millest Rahvusarhiivis on säilinud mahukas ülevaade.⁵² 11. märtsil 1922 saatis Eesti saadik Lätis Julius Seljamaa Schönbergile põhjaliku ülevaate oma volikirja üleandmise tseremoniast Riias.⁵³ Riigivanema adjutandi päringule vastasid ka saadik Poolas Aleksander Hellat ja saadik Suurbritannias Oskar Kallas, kellest viimane palus Schönbergile edastada 1922. aasta aprilli algul saatkonnast Londonis välisministeeriumile saadetud Briti tseremoniaali kirjeldavad kogumikud.⁵⁴ 13. juunil 1922 edastas Schönberg Markusel Eesti saatkonnast Soomes saadud soomekeelse dokumendi “Juhtnõõrid välisriigi saadiku vastuvõtmisel, oma volitusi Vabariigi Presidendile ära andes”, mis sama aasta septembris välisministeeriumist riigivanema adjutantidele eesti keelde tõlgituna tagastati. Väliseeskujusid otsiti välisministeeriumi tööd korraldades mujaltki: näiteks välisministeeriumi arhiivi tegevuse ülevaates 1923. aastast märgiti, et Eduard Virgo algatusel töötati küll välja “uus arhivaalide jaotus Rootsi süsteemi järele” – “tegelik elu aga näitas, et uus (rootsi) süsteem meie praegustele oludele ei vasta”.⁵⁵

Diplomaatilise protokolli valdkonnale pakkus tööd ja kogemusi juba omariikluse esimestel aastatel tavaks saanud diplomaatide ja sõjaväeliste esindajate osalemine vabariigi aastapäeva paraadidel ja vastuvõttudel. Välisriikide esindajad osalesid ka Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kiriku piiskop Jakob Kuke ametissepühitsemisel 5. juunil 1921⁵⁶ ning Riigikogu hoone avamisel 12. septembril 1922. Viimasesse paigutati ka diplomaatide loož. “Peaaegu kõik diplomaatilised esitajad Tallinnas” saabusid ka näiteks Narva uue raudteesilla pidulikule avamisele 12. detsembril 1923, olles ühtlasi tunnistajaiks Narva ohvitseride kasiinos peetud koosviibimisel kõlanud NSV Liidu täievolilise esindaja Leonid Starki väitele, et Eesti-Vene suhetes ei ole enam lahkkelisid – seda vähem kui aasta enne NSV Liidu mahitatud riigipöördekatset Tallinnas.⁵⁷ Selle nurjumise järel osalesid Nõukogude

⁵¹ “Hollandi saadik riigivanemale oma volitused ära annud”, *Kaja*, 10.06.1922, 5.

⁵² RA, ERA.957.7.30: Kirjavahetus Riigivanema adjutandiga ja eesti- ning soomekeelsed juhtnõõrid välisriigi saadikute vastuvõtmise tseremoniide kohta ja ärakirjad Eesti välisesindajate kirjadest Riigivanema adjutandile Tallinnas nende vastuvõtmise ja volituste äraandmise tseremonii kohta välisriikides.

⁵³ RA, ERA.957.7.30, l. 14–14p.

⁵⁴ “Tseremoniareeglid” (“Rules of Ceremony”) ja “Kuninga vastuvõtu protseduur” (“Procedure at the Reception by the King”). RA, ERA.957.7.30, l. 16: Eesti saadik Londonis riigivanema adjutandile.

⁵⁵ RA, ERA.957.8.953, l. 26: Välisministeeriumi arhiivi tegevus 1923. a. jooksul.

⁵⁶ *Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917–1925*, 81.

⁵⁷ *Ibid.*, 123–124.

saatkonna esindajad pärjaasetamisega Jaan Poska viienda surma-aasta-päeva mälestamisel 7. märtsil 1925 ning olid kutsutud õhtusöögile välisminister Kaarel Robert Pusta juures, kus osales ka Markus.⁵⁸ 1922. aasta aprillis ja mais osales Markus Eesti delegatsiooni peasekretärina Genova konverentsil. 1924. aasta mais määrati ta ministeeriumi esindajana maaväe ohvitseride, sõjaväeametnike ja üleajateenijate vormi kandmise juhtnööride läbivaatamise komisjoni liikmeks ning 1925. aasta jaanuaris Balti riikide ja Poola välisministrite konverentsi delegatsiooni koosseisu.⁵⁹

Markuse kolleeg Emilie Simenson on esile tõstnud tema head prantsuse, saksa ja inglise keele oskust, millele Markus 1921. aasta veebruaris välisministeeriumisse kandideerides oli ise lisanud taani ja norra keele oskuse ning muuhulgas ka töö 1907.–9. aastal Kopenhaagenis Vene peakonsul Siversi juures.⁶⁰ Simenson on maininud ka Markuse head välimust ja loomulikkust sõbralikkust, mis võimaldas tal protokollilüüema kohustusi edukalt täita: “Ma juhtusin kord nägema, kuidas üks vanemates aastates daam, rõõmus naeratus näol, väljus ta kabinetist, kuigi ehk vast küsimus, millega ta oli pöördunud administratiivosakonna juhataja poole, polnud leidnud lahendamist.”⁶¹ Kardinaalselt teise nurga alt kirjeldab Markust kolleeg Oskar Öpik.⁶² Viimane määrati Markust ajutiselt asendama, kui too oli 1925. aasta oktoobrist 1926. aasta aprillini kindralleitnant Johan Laidoneri sekretäri ja Rahvasteliidu komisjoni liikmena lähetatud Mosulisse: “See osakond või õigemini selle töö iseloom sobis talle [Markusele] niisama vähe kui poliitilise osakonna töö. Oma aktides ja töölaual ning selles, mis leidis töölaua sahtlites võitles ta lootusetut võitlust korralageduse vastu. Süsteemi ja korra loomiseks oli tema laual sadasid pliiatseid kõigis spektrivärves, mitmesuguseid klambreid ja kontorivigureid, mida kellelgi teisel ei olnud, aga nende korraloomise vahendite mõju oli ainult korralagedust suurendav.”⁶³ Öpik tõdes, et ministeeriumi kogu asjaajamist kor-

⁵⁸ *Ibid.*, 176. Iseseisvuse taastanud Eesti diplomaatidel on kujunenud traditsioon külastada 2. veebruaril Tartu rahuläbirääkimiste Nõukogude delegatsiooni juhi Adolf Joffe hauda Moskvast, aga Venemaa suursaadikonna diplomaatide külaskäikudest Poska hauale ajalugu vaikib.

⁵⁹ RA, ERA.957.8.1827, l. 33–34: Markus, Hans-Johan-Ernst. Teenistuskiri.

⁶⁰ RA, ERA.957.8.1827, l. 9: Markus, Hans-Johan-Ernst. Teenistuskiri. Krahv Vladimir von Sivers (29.10.1855–05.01.1931): Vene diplomaat ja mereväelane.

⁶¹ Simenson, “Mälestuspilte välisteenistusest”, 9.

⁶² Oskar Eugen Öpik, pseudonüüm Mamers (08.06.1895 Kunda – 20.11.1974 Armagh, Põhja-Iirimaa). Püha Anna IV järk; EPR II/1; VT II; Soome Valge Roosi I kl rüütlirist (1925); Leedu Gediminase ordu suurrist, Ungari teeneterist. Teenis saatkondades Moskvast, Varssavis, Berliinis, Stockholmis, Kaunases ja Pariisis; 1936–8 saadik Leedus, 1938–9 välisministri abi, saadik Prantsusmaal (1940).

⁶³ Mamers, *Kahe sõja vahel*, 83.

raldanud administratiivosakonna juhtimine oli äärmiselt mitmekesine ja koormav ning selle kõige delikaatsem külg oli protokollüülema amet. “Kui kujutada, et ta oli vastutav kogu riigi ametliku tseremoniaali eest, kuhu hulka kuulus riigivanema ja välisministri pidusöökide korraldamine, kus näiteks alati oli vaja lahendada probleem, keda kutsuda ja kes pidi välja jääma – ja et protokollüülem oli see isik, kes pidi selle eest hoolt kandma, et välisriikide diplomaatide õigustatud nõudmised rahuldataks ja mitte-õigustatud pretensioonid pehmete sõnade saatel kindlalt tagasi lükataks, – kui kujutleda, kui kerge oli kõige sellejuures oma kaasinimeste õrnemaid külgi puudutada, siis on selge, et protokollüülema amet ei seisnenud ainult dineedel käimises, välissaadikute saatmises riigivanema juurde nende volituste pühalikul üleandmisel ja komplimentide ütlemises.”⁶⁴ Öpik märkib, et eriti raske oli protokollüülemana töötada pärast Markust, kes ühest küljest seadis välisministeeriumis sisse lauaraamatu töötajate õigeaegse töölesaabumise kontrollimiseks,⁶⁵ ent kel oli samas kalduvus vaadata läbi sõrmede ja teha liiga kergekäeliselt järeleandmisi välisdiploomaatide õigustamata nõudmistele, “millega nad ei oleks kuskil mujal julgenud esineda. See puutus harilikult diplomaatide privileegiumidesse, mida sellel eesõigustatud seisusel niikuinii on nii palju, et sellesse seisusse kuuluvad nõrgema vastupanuga härrad ja daamid mõnikord harjuvad mõttega, et nad on jumalate lemmikud ja midagi hoopis muud kui harilikud surelikud”.⁶⁶

Erinevalt protokollüülemana töötamise ajaks veel välislähetuse kogemusega Markusest, oli Öpik juba töötanud saatkondades Berliinis, Moskvast, Stockholmist ja Varssavis. Eelnev välislähetus pakkus väärtuslikke kogemusi: ka ajakirjanduses märgiti, et “just teenistus välissaatkondade juures meie tegelastele väga heaks kooliks võiks olla ja meil alles puuduvaid diplomaate kasvatada aitaks”.⁶⁷ Nii oli Öpik vähemalt enda arvates Markusest kindlakäelisem, tõrjudes otsustavalt Briti peakonsul Montgomery Grove’i rahvusvahelist praktikat ignoreeriva katse saavutada tollimaksust vabastamine Briti esinduse tehnilistest töötajatest kantseleiametnikele.⁶⁸

⁶⁴ *Ibid.*, 145.

⁶⁵ Siin Oskar Öpik eksib: hoidmaks ära välisministeeriumi ametnike omavolilisi puudumisi ja hilinemisi, kehtestas juba välisminister Piip 13. detsembril 1921 korra, mille kohaselt tuli tööle saabuda kell 8.30 hommikul ning “omad nimed ja ilmumise aeg” sekretariaadis asuvasse kontrollraamatusse üles märkida. RA, ERA.957.8.23, l. 40p: Välisministri käskude raamat, 19.11.1919–02.02.1924. 30. juunil 1924 tuletas välisminister Pusta meelde vajadust õigel ajal tööle ilmuda, vastasel korral “võivad trahvimised järgneda”. RA, ERA.957.8.721, l. 9p: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930.

⁶⁶ Mamers, *Kahe sõja vahel*, 145.

⁶⁷ “Meie Londoni saadiku küsimus”, *Tallinna Teataja*, 15.06.1921, 2.

⁶⁸ Mamers, *Kahe sõja vahel*, 146.

Sapine suhtumine kolleegidesse oli Öpikule teiselgi omane, ent Markuse administratiivsed vajakajäämised ei olnud tohutu töökoormuse juures ime: 5. aprillil 1927 ehk veidi rohkem kui nädal enne üleviimist Berliini tegi välisminister Friedrich Karl Akel administratiivosakonna juhatajale ülesandeks tõhusamalt jälgida eelarve täitmist ja kulude lahterdamist.⁶⁹

Vaatamata Markuse üldtuntud tegevusele “protokolli juhatajana”, nagu 1920. aastatel protokollilemaid sageli nimetati, ei ole tema (samuti Öpiku) teenistuskirjas seda ametit kordagi mainitud. Alles 1926. aasta septembrist pärinevas välisministeeriumi kodu- ja töökorras käsitleti administratiivosakonna ülesannete hulgas sõnaselgelt “protokolli osa”, kuhu kuulusid “riigipeade, välisministri ja teiste ministrite, sõjalaevastikkude j.n.e. külaskäigud Eestis ja ümberpöördult, välisministri osavõtt kongressidest, konverentsidest, pidustustest Eestis, kirjavahetus saadikute akrediteerimise asjus, õnnesoovid, tänuavaldused”.⁷⁰ Otsest viidet, et administratiivosakonna juhataja täidab ka protokollilema kohustusi, nimetatud dokumendis ei leidu, aga ilmselt ei peetud seda juba praktikas rakendatud tõsiasja oluliseks eraldi välja tuua.

Protokolli juhataja roll esimeste riigivisiitide korraldamisel

Kui 1920. aastate esimesel poolel pakkus protokolliametile kohaliku diplomaatilise korpuse ja vastuvõttude ning volikirjadega seotud igapäevaste ülesannete kõrval tegevust Balti riikide välisministrite konverentsidega (1920–5) seonduv, siis sama kümnendi keskel tõusid esiplaanile rohkearvulise osalejaskonnaga ja avalikkusele esinduslikku vaatamängu pakkunud riigivisiidid.⁷¹ 1920. aastatel viibis Eesti riigivanem kolmel riigivisiidil ja välisriikide riigipead vastasid kolme vastuvisiidiga. Esimesel riigivisiidil viibis riigivanem Konstantin Päts, külastades 15.–17. mail 1922 Vabadussõja-aegse liitlasriigi Soome presidenti Kaarlo Juho Ståhlbergi.⁷² Kolmepäevasel sõjalaevaga “Lembit” ette võetud visiidil viibis riigivanema kümneliikmelises saatjaskonnas ainsa protokolliga seotud ametiisikuna riigivanema adjutant leitnant Schönberg.⁷³ Ajakirjanduses kajastati põhjalikult pidulikk

⁶⁹ RA, ERA.957.8.721, l. 79p: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930.

⁷⁰ RA, ERA.957.6.492, l. 34: Välisministeeriumi asjaajamise kord ja struktuur, 16.09.1926.

⁷¹ Riigivisiit (pr *visite d'État*, ingl *state visit*, sks *Staatsbesuch*): üldtunnustatult riigipea ametlik välisvisiit, samas kui ametlik visiit (pr *voyage officiel / visite officielle*, ingl *official visit*, sks *offizieller Besuch*) tähendab valitsusjuhi, välisministri või muud valitsustasandi visiiti. 1920. aastate eesti keeles nimetati ametlikeks visiitideks või külaskäikudeks kõiki kõrgemate ametiisikute visiite.

⁷² Heino Arumäe, *Eesti ja Soome. Sõjast sõjani* (Tallinn: Argo, 2018), 218.

⁷³ *Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917–1925*, 83.

auvahtkonda Helsingi sadamas, riigivanema majutamist presidendilossis, pärja asetamist Soome vabatahtlike ühishauale ning paraadi Senati väljakul. Tseremooniate korralduse mõttes võis Soome “vanema vennana” ehk Venemaa impeeriumis autonoomse suurvürstiriigi staatuse tõttu protokolliküsimustes kogenuma naabrina Eestile eeskuju pakkuda.

1924. aasta 1. detsembri riigipöördekatse järgses naaberriikide solidaarsusavalduste õhkkonnas toimus koguni kolm riigivisiiti ja Rahvasteliidu peasekretäri visiit. 1925. aastal saabusid vabariigi aastapäeva pidustustele Rahvasteliidu peasekretär Eric Drummond ja Läti president Jānis Čakste, kelle visiit jäädvustati ka filmis. Eduard Laamani päevaraamatus märgitakse kellegi kaasaegse kiidusõnu, mille kohaselt “küll on Markus kange mees – kõike ta ära korraldanud. – Mida siis? – Noh, seal filmil tulnud koht, kus riigivanem Jaaksonil Läti hümn aegu tsilinder peas, Markus annab talle aga müksu ja tsilinder kobitakse maha [...]. Siis lõigati see vahejuhtumine välja.”⁷⁴ Läti presidendi riigivisiidile vastas riigivanem Jüri Jaakson visiidiga Riiga sama aasta 9.–11. mail. Eesti saatkonnast Riias märgiti, et Lätis tegeles visiitide ettevalmistamisega välisministeeriumis 1924. aastal loodud “eriline protokoll osakond, millel on *chef* ja abiks üks sekretär”.⁷⁵ Juba 21. mail saabus neljapäevasele riigivisiidile Tallinnasse Soome uus president Lauri Kristian Relander. Seega oli protokollilülem Markusel 1925. aasta mais tegemist koguni kahe riigivisiidiga korraga.

Kiire ja närvilise organiseerimistöö õhustikku tunnistavad Eesti saadiku Riias Julius Seljamaa kirjad riigivanem Jaaksonile ja protokollilülem Markusele. 21. aprillil teavitas Seljamaa riigivanemat Eesti riigipea visiidi ettevalmistamiskomisjoni moodustamisest Läti presidendi juures, esitas soovitusi programmi suhtes ning vahendas Läti presidendi mitmel korral esitatud küsimuse, kas Eesti delegatsioon saabub koos daamidega.⁷⁶ Kaks päeva hilisemas kirjas “armsale härra Markusele” saatis Seljamaa välisministeeriumile Riia riigivisiidi esialgse kava ning palus riigivanema dinee jaoks õigeaegselt saata “söögikaardid ja koha kaardid kas Eesti vapiga (mida meil aga ei ole) ehk lippudega”, samuti riigivanema kutsed ja “Eesti kolonii” jaoks korraldatavale õhtusöögile “umbes tuhat Eesti paberossi”.⁷⁷ Päev hiljem lihtsalt “härra Markusele” saadetud tõredas kirjas nõudis

⁷⁴ Eduard Laaman, “Meie vastus. Eduard Laamani päevik 1922–1940”, *Akadeemia*, 12, 2003, 2755–2756.

⁷⁵ RA, ERA.957.7.167, l. 19: Saadik Lätis Eduard Virgo välisministeeriumi poliitilisele osakonnale, 11.11.1930.

⁷⁶ RA, ERA.957.7.90, l. 12–12p: Saadik Lätis Julius Seljamaa riigivanemale (ärakiri välisministeeriumile), 21.04.1925.

⁷⁷ RA, ERA.957.7.90, l. 13–13p: Saadik Lätis Julius Seljamaa Hans Markusele, 26.04.1925.

Seljamaa kiiret vastust, lisades juurde ähvarduse: “Kas ma ei peaks Riigivanema poole telegrammiga pöörama? Mis arvate?”⁷⁸ Kokkuvõttes läks kolmepäevane riigivisiit, millel osales riigivanema kümneliikmelise poliitilise delegatsiooni liikmena ka Markus,⁷⁹ Eesti “truima sõbra ja liitlase” juurde, nagu riigivanem oma lõpukõnes mainis,⁸⁰ igati korda. Visiidi lõpul koostas saatkond Riias Markusele valiku Läti ajalehtedes ilmunud visiiti kajastavatest artiklitest.⁸¹

On kaheldav, kui palju Markus nendesse esialgu süveneda jõudis, kuna juba kümme päeva pärast Läti-visiidi lõppu saabus laeval “Eläköön” nii Tallinna kui ka Tartu külastust hõlmanud riigivisiidile Soome president Lauri Kristian Relander, kelle kümneliikmelises kaaskonnas oli ka välisministeeriumi *chef du protocole* Olaf Nykopp.⁸² Suurejooneline vastuvõtt Tallinna sadamas, auväravad, Soome riigipea portreed äride akendel, diplomaatilise korpuse esitlemine kõrgele külalisele, riigivanema vastuvõtt saabumispäeval, teisel päeval pärja asetamine Vabadussõjas langenute mälestuseks, sõjaväeparaad Vabaduse väljakul ja külaskäik Tallinna raekotta, samuti pidulik aktus Estonias, peegeldasid selliste visiitide korraldamisel rahvusvaheliselt juba tavaks saanud ja Eestiski juurduvat praktikat, mida peeti silmas ka järgmiste riigivisiitide korraldamisel.

Protokollülesanne Soome riigipea riigivisiidi korraldamiseks moodustatud erikomisjoni koosseisus oli ühtaegu koordineeriv ja tehniline, alustades eri tööloikudes vastutajatele instruksioonide andmisest, lõpetades arvepidamisega näiteks riigivanema pidulikul õhtusöögil osalejate üle ning visiidi avaliku kajastamise küsimustega. President Relanderi Tartu-visiidi korraldamiseks linnapea Karl Luige eesistumisel moodustatud Soome Vabariigi Presidendi Tartus Vastuvõtmise Komitee 14. mai 1925 koosolekul kõneles Tartu ülikooli rektor Henrik Koppel, kelle korterisse majutati riigivanem Tartu-visiidi ajaks.⁸³ Koppel pidas vajalikuks ära märkida “välisministeeriumi korraldaja Markuse soovi, et vastuvõtmise kavast enne mitte üksikasju ajakirjanduses ei avaldataks”.⁸⁴

⁷⁸ RA, ERA.957.7.90, l. 14: Saadik Lätis Julius Seljamaa Hans Markusele, 27.04.1925.

⁷⁹ RA, ERA.957.7.90, l. 28–29: Eesti Vabariigi Valitsuse volitus Eesti kodanike takistamatuks läbilaskmiseks, 08.05.1925.

⁸⁰ RA, ERA.957.7.90, l. 78: Riigivanema lahkumiskõne õhtusöögil, 11. mail. 11.05.1925.

⁸¹ RA, ERA.957.7.90, l. 81: Saatkond Lätis administratiivosakonna juhataja Markusele, 23.05.1925.

⁸² Albert Olof Nykopp (18.08.1868 Helsinki – 01.01.1942 Helsinki); VR III/2 (20.05.1925). RA, ERA.957.7.94, l. 8: Soome presidendi külaskäik 21–24. mail 1925 Tallinna ja Tartu.

⁸³ RA, ERA.957.7.95, l. 44: Pidustuste kava, 20.05.1925.

⁸⁴ RA, ERA.957.7.95, l. 38: Soome Vabariigi Presidendi Tartus Vastuvõtmise komitee koosolek, 14.05.1925.

Markusega kooskõlastas Tartu korralduskomitee ka teisi programmiga seotud üksikasju, näiteks diplomaatilise korpuse daamide majutamise, märkides, et “daamide osavõtmine tervest programmist kahtlemata programmi venitavaid asjaolusi ühes toob”, küsides protokollilemalt juhiseid, kas riigivanemat tuleks tervitada Tartu linna külalise või pigem presidendi saatjana.⁸⁵ Kõike ülaltoodut arvestades pole üllatav, et Markust mõned kuud asendanud Öpik tundis peapööririst Markuse loodud “klambrate ja kontorividinate” maailmas.

Diplomaatiline protokoll välisministeeriumi poliitilise osakonna haldusalas

14. aprillil 1927 määras valitsus välisministeeriumi administratiivosakonna juhatajaks meditsiinidoktori, Sorbonne'is oma haridust täiendanud Johan Leppiku,⁸⁶ kes oli vahetult enne osakonnajuhatajaks määramist esindanud Eestit saadikuna Poolas, Rumeenias ning ajutise asjurina Tšehhoslovakkias. Nii oli 1927. aasta mais tööd alustanud Leppik esimene saadikutöö kogemusega protokollilem, kes oli volikirja esitamise tseremoonia ka isiklikult läbi teinud. 24. augustil 1927 määras valitsus Leppiku poliitilise osakonna juhatajaks⁸⁷ ning ilmselgelt liikusid protokolliküsimused temaga poliitilisse osakonda kaasa, sest 1928. aasta jaanuarist pärinevas välisministeeriumi töökorras on “protokolli asju” mainitud eraldiseisva valdkonnana poliitilise osakonna haldusalas, klausliga, et “protokolli ülema kohuseid täidab üks välisministeeriumi ametnikkudest välisministri määramisel”.⁸⁸ Osakonnajuhatajad määras ametisse valitsus välisministeeriumi ettepanekul: seega ei pidanud protokollilema isik osakonnajuhatajaga tingimata kattuma.

⁸⁵ RA, ERA.957.7.95, l. 40p: Soome Vabariigi Presidendi Tartus Vastuvõtmise komitee koosolek, 16.05.1925.

⁸⁶ RA, ERA.957.8.721, l. 80p: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930. Johan Leppik (28.07.1894 Suure-Kõpu, Viljandimaa – 25.01.1965 Ryssby, Rootsi). 1919. a maist sekretär, alates 01.11.1922 I sekretär-konsul ja 01.01.1923 nõunik saatkonnas Pariisis. 1923. a oktoobrist asjur ja 1924–7 saadik Poolas ja Rumeenias, 1925. a oktoobrist asjur Tšehhoslovakkias. 1931–6 saadik Leedus, 1936–40 saadik Itaalias, kaasakrediteeringud Ungaris ja Austrias.

⁸⁷ RA, ERA.957.8.721, l. 93p: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930.

⁸⁸ RA, ERA.957.6.622, l. 74p: Välisministeeriumi töö- ja kodukord 1928/1929. “Protokolli asjadena” loetleti: 1) riigivanema nimel välisriikide peadele ja valitsustele läkitatavate aktide ja kirjade kokkuseadmine, samuti riigivanema või välisministri poolt välisriikidesse eriülesannetega läkitatavatele esindajatele antavate volikirjade kokkuseadmine; 2) välisriikide poolt Eestisse nimetatavate diplomaatilise ja konsulaaresindajate tunnustamise kohta käivate, samuti nende ametisse astumisel, ametisolekul ja lahkumisel neisse isiklikult puutuvate asjade ajamine.

Kujutis 2. Läti saadik Vilis Šumanis läheb 3. novembril 1938 Vabariigi Presidendile Konstantin Pätsile volitusi esitama. Saadiku taga vasakul käel protokollilülem Elmar Kirotar. Autor: Artur Kalm. RA, EFA.2.o.27964

Leppik oli perfektsionist, kellele ei olnud kaasaegsete mälestustes hea kunagi “küllalt hea, vaid kõik pidi olema priima”.⁸⁹ Samuti oli tegemist praktilise inimesega, kelle ametiajal kujunes välja kaksikjaotus. *Tseremoniimeister* Leppik tegeles välissaadikute, näiteks 8. mail 1929 Poola uue saadiku Konrad Libicki vastuvõtmisega.⁹⁰ Poliitilise osakonna vaatest oli see igati kasulik, sest võimaldas tihedamaid kontakte Eestisse akrediteeritud välisesindajatega. Riigivisiitide korraldamisega kaasnev aeganõudvam tehniline korraldustöö usaldati Leppiku kullipilgu all tema alluvale, poliitilise büroo juhatajale Elmar-Johann Kirotarile,⁹¹ kes vastavalt vajadusele asendas Leppikut ka volikirja esitamise tseremoniaal.⁹² Sisuliselt

⁸⁹ Heinrich Laretei, *Saatuse mängukanniks. Mällu jäänud märkmeid* (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1970), 206–207.

⁹⁰ “Poola-Eesti ühinemine jätkub. Uus saadik andis volitused”, *Postimees*, 09.05.1929, 3.

⁹¹ Elmar-Johann Kirotar (22.04.1899 Kaarma – 17.09.1985 Stockholm). Välisministeeriumi teenistuses 1919. a detsembrist, 1920–3 atašee ja II sekretär saatkonnas Helsingis, 1923–6 II sekretär saatkonnas Londonis, 1926. a novembrist välisministeeriumi I sekretär ja poliitilise büroo juhataja kt, 1927. a oktoobrist juhataja.

⁹² “Minister Wuorimaa volitused esitanud”, *Päevaleht*, 09.02.1928, 3.

oli Leppik protokollile ja Kirotar tema abi, ehkki kummagi diplomaadi teenistusraamatus sellist viidet, sarnaselt Markusele, ei leidu. Kirotari rolli Leppiku abina kinnitab välisministeeriumi 1928.–9. aasta tegevusaruanne, milles märgitakse, et poliitilise büroo juhataja kohustuste hulgas on “abiks-olemine osakonna juhatajale protokollile juhataja kohustes.”⁹³

Ülesannete jagamine oli igati praktiline, sest kümnendi lõpp oli sündmusterohke. 1928. aastal tähistati pidulikult Eesti Vabariigi 10. aastapäeva. 4.–5. septembril 1928 toimus riigivanem Jaan Tõnissoni visiit Stockholmi, millele järgnes kuningas Gustav V vastuvisiit 27.–29. juunil 1929. Riigivanem Tõnissoni Stockholmi-visiidi delegatsioon oli *chef du protocole* Johan Leppik,⁹⁴ kes osales ka 1930. aasta veebruaris toimunud riigivanem Strandmani riigivisiidil Varssavis.⁹⁵ Riigivanem Tõnissoni Rootsi-delegatsiooni koosseisus osales juba ka Kirotar,⁹⁶ kes sai seega võimaluse teha tähelepanekuid ühe riigivisiidi praktilise korraldamise kohta. Kuningas Gustav V vastuvisiidi ametlikus programmis märgiti aga ühemõtteliselt, et “protokollile juhataja kohused on T. M. Kuninga külaskäigul 27. ja 28. juunil pandud välisministeeriumi poliitilise büroo juhataja E. Kirotari peale, kelle poole tuleb pöörduda kõikides T. M. Kuninga külaskäigu korraldusi ja programmi puudutavates küsimustes.”⁹⁷ Rootsi ja Poola riigipeade Eesti-visiitide läbiviimisel osales vahetult ka Leppik, kes atašeeriti selleks puhuks riigipeade ja nende lähima kaaskonna juurde. Väsitavat korraldustööd ilmestab töö, et “ühenduses Rootsi kuninga külaskäiguga, mida paratamatult tuli teostada vaba aja ja isegi ööpuhkuse arvel” lubas valitsus Kirotari kohe peale Rootsi kuninga visiiti kuuajalisele erakorralisele puhkusele.⁹⁸

Välisministeeriumi 1930. aasta tegevusaruande kohaselt paiknes diplomaatilise protokollile valdkond endiselt poliitilisele osakonnale alluva poliitilise büroo (mille direktor oli Kirotar) haldusalas, kuna just poliitiline büroo valmistas ette riigivanem Otto August Strandmani riigivisiidi Poolasse 9.–10. veebruaril 1930, millele järgnes Poola riigipea Ignacy Mościcki vastuvisiit 10.–11. augustil 1930. Aruande kohaselt tegeles poliitiline osakond diplomaatilise protokollile valdkonnaga sel aastal teisteski küsimustes: “külaskäigud, õnnesoovid, tänuavaldused 36 korral, lennu-lood, välissaatkondadele Tallinnas ja mitmesugustele asutustele välismail

⁹³ RA, ERA.31.4.779, l. 4: Välisministeeriumi 1928/1929. a. tegevuse aruanne.

⁹⁴ RA, ERA.957.8.721, l. 116p: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930.

⁹⁵ RA, ERA.957.8.721, l. 146: Välisministri käskude raamat, 02.02.1924–05.09.1930.

⁹⁶ RA, ERA.957.8.1742, l. 30: Kirotar, Elmar-Johann, Johanni p. Teenistuskiri.

⁹⁷ *Tema Majesteedi Rootsi Kuninga Gustaf V külaskäik Eesti 27.–28. juunil 1929. a. kava* (Tallinn: Välisministeerium, 1929), 23.

⁹⁸ RA, ERA.31.3.13495, l. 1: Välisminister Vabariigi Valitsusele, 02.07.1929.

antud informatsiooni rahanduse, seaduste, määruste kohta 57 korral.”⁹⁹ 1930.–1. aasta aruandes märgiti külaskäike, õnnesoove ja tänuavaldusi 23 korral, välissaatkondadele Tallinnas ja mitmesugustele asutustele välismaal informatsiooni andmist 45 korral.¹⁰⁰

Lisaks poliitilisele osakonnale tegeles välisesinduste õiguste ja soodustuste küsimustega ka välisministeeriumi muu aparaat: kantselei aruandes märgiti, et kantselei on “olnud vahemeheks mitmesugustes küsimustes Eesti ametasutuste ja välissaatkondade vahel, muretsenud tollikergendusi diplomaatilistele isikutele Tallinnas, vastavalt meie seadustele”.¹⁰¹ Juriidiline büroo aitas koostada Riigikogus 10. märtsil 1931 vastu võetud, esindustele kuuluvate kinnisvarade riigi- ja omavalitsuse maksudest vabastamise seadust, millega sooviti ühtlustada “Eesti praksist, välisriikide esindustele kuuluvate kinnisvarade riigi- ja omavalitsuse-maksudest vabastamise alal Lääne-Euroopa riikides maksva korraga”.¹⁰² Lisaks kaasabile 1930. aasta välisteenistuse seaduse koostamisel oli ka juriidiline büroo teavitanud välisriikide esindusi Eestis kehtivatest seadustest.¹⁰³ Üaltoodu näitab, et tseremooniate piiridest väljuvate ja ühele-kahele inimesele selgelt üle jõu käiva igapäevase asjaajamisega tegelesid välisministeeriumis teisedki struktuuriüksused. Diplomaatidega seotud soovide ja päringutega pöördusid välisministeeriumisse ka Eesti ametkonnad: näiteks 1931. aasta algul palus politseivalitsus välisministeeriumil raudteepolitsei komissari aegsasti teavitada iga tähtsama isiku sõidust raudteel seoses hiljuti toimunud vahejuhtumiga Afganistani saadikuga, “et ülalnimetatud isikutel Eestist hea mulje jääks ning et ära hoida igasuguseid sekeldusi ja üleliigset tülitamist”.¹⁰⁴ Nimelt oli ilmselt keegi poisike visanud kivi Tapa raudteejaamast lahkuva Tallinna-Riia kiirrongi restoranvaguni aknasse, mille läheduses istus äsja Afganistani-Eesti sõpruslepingu sõlmimiselt tulnud ja riigivanema juures vastu võetud Afganistani suursaadik Sardar Mohammed Aziz Khan. “Suursaadik ei pannud sündmusele mingit rõhku ja kogu lugu möödus pea tähelepanematult”.¹⁰⁵

⁹⁹ RA, ERA.957.8.1099, l. 16: Välisministeeriumi tegevuse aruanne 1929/30. a kohta.

¹⁰⁰ RA, ERA.957.8.1150, l. 5: Välisministeeriumi tegevuse aruanne 1930/31. a kohta.

¹⁰¹ RA, ERA.957.8.1099, l. 9: Välisministeeriumi tegevuse aruanne 1929/30. a kohta.

¹⁰² RA, ERA.80.4.578, l. 3: Välisriikide diplomaatiliste esinduste kinnisvarade riigi- ja omavalitsuse maksudest vabastamise seadus.

¹⁰³ RA, ERA.957.8.1150, l. 21: Välisministeeriumi tegevuse aruanne 1930/31. a kohta.

¹⁰⁴ RA, ERA.957.7.120, l. 69: Kohtu- ja siseministeeriumi politseivalitsus välisministeeriumile, 07.01.1931.

¹⁰⁵ “Ulaka poolt heidetud kivi sattus suursaadiku vaguniaknasse”, *Järva Teataja*, 09.12.1930, 3.

“Nii võib siis välisministeeriumi protokollilemat päris õigusega nimetada vabariigi tseremoniimeistriks”

Miks ei jõutud Eesti välisministeeriumi struktuuris 1920. aastate lõpuks muudest üksustest eraldatud protokolliameti või -ülema ametikoha loomiseni, ehkki töökoormus eriti riigivisiitidega seoses oluliselt suurenes? Tõenäoliselt seisneb põhjus üsna püsivas poliitilises surves välisministeeriumi koosseisule ja palkadele, mis väljendus üleskutsetes riiklikke esinduskohustusi võimalikult palju kärpida ehk jätta diplomaatide kanda. Esimese maailmasõja eel, mil diplomaatkonnas andis tooni aadel, ei olnud esinduskulude jätmine diplomaatidele eriti haruldane, ent noores vabariigis selline võimalus puudus. Veel kümme aastat pärast Eesti iseseisvumist arvati valitsuse ja ministeeriumite korraldamise seadust ette valmistanud Riigikogu erikomisjonis, et “välisministeerium on meie oludes nii väike, et küsimus võiks tekkida, kas ei oleks otstarbekohane teda mõne teise asutusega ühendada”.¹⁰⁶ Näiteks toodi Šveits. Sellele vaatamata otsustati, et Eesti oludes ei ole mõistlik eripäraste ülesannetega välisametkonda teiste ametiasutustega liita.

1920. aastate esimesel poolel, mil välisministeeriumi koosseisu kärpimine oli korduvalt päevakorral,¹⁰⁷ toonuks eraldi protokollilema ametikoha loomine suure tõenäosusega kaasa asjatut kära, süüdistusi uhkeldamises ja raiskamises. Ei ole lõpuni selge, kui suurt vajadust eraldi protokollilema määramiseks välisministeeriumis tuntigi: protokolliküsimustega tegelevat ametiisikut aitas ka ülejäänud ametkond. Administratiiv- või poliitilise osakonna juhataja sai jagada korraldusi oma alluvatele ja suur osa igapäevasest asjaajamisest (volikirjade vormistamine, eesõiguste küsimused) paiknes niigi administratiivosakonna kompetentsis. Oluline oli ka asutuse juhi roll: näiteks võttis 1924. aasta juunis välisministriks saanud Pusta endaga saadikukohalt Pariisis kaasa erasekretär Louis Villecourt'i, kellest pidi olema abi prantsuskeelses asjaamises ning kes koostaski hiljem esimese prantsuse-eesti sõnaraamatu. Pusta väitel tekitas välismaalase palkamine välisministeeriumi teenistusse “algul arvustavaid kommentaare, niisama kui Keila-Joa vürsti Volkonski poja kutsumine külastajate vastuvõtjaks ametnikuks, aga mõlemad olid õiged mehed õigel kohal”.¹⁰⁸

¹⁰⁶ RA, ERA.957.6.622, l. 147: Valitsusasutuste korraldusseaduste kava ja motiivid.

¹⁰⁷ Priit Rohtmets, *Friedrich Akel – silmaarst, diplomaat ja riigimees* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2021), 261–263.

¹⁰⁸ Kaarel Robert Pusta, *Saadiku päevik I* (Geislingen: Kirjastus Kultuur, 1964), 138. “Vürst Volkonski poja” all peab Pusta silmas Grigori Volkonskit (10.06.1900 Keila-Joa – 12.09.1971 Stockholm), kes asus välisministeeriumisse tööle 1922. a septembris

Kui mõni asjaolu aitas protokolliküsimuste olulisust laiemalt teadvustada, siis, kahtlemata, 1920. aastate lõpul kümneid tuhandeid osalejaid ja pealtvaatajaid hõlmanud riigivisiidid ning nende laialdane kajastamine ajakirjanduses, kinolinal ning raadioski. Üliõpilasorganisatsioonidele kui traditsioonilisele kombeõpetuse kasvulavale lisandusid nooblid klubid, mille hulgas eriti Centum kujunes kohaliku poliitilise ja ärieliidi ning diplomaatilise korpuse kohtumisaigaks. Üha laiemat lugejaskonda kõnetasid kombe- ja käitumisõpikud,¹⁰⁹ millest põhjalikema koostasid 1932. aastal Rasmus Kangro-Pool ja Henno Rahamägi.¹¹⁰ Kuna välissaadikute sõit riigivanema juurde volikirja esitamisele ratsaeskordi saatel ja vastuvõtud pälvisid avalikkuse tähelepanu, siis tunti mõistetavalt huvi, kes seliseid tseremoniaid korraldab. 1933. aastal märgiti, et kui “suurriiges on tseremoniaameistreiks, ehk nn protokollülemaiks tavaliselt ministrid”, siis “meil Eestis täidab neid ülesandeid vaid välisministeeriumi juriidilise büroo juhataja, seega noorem ametnik.” Tunnistati, et “protokollülemal on raskeid ülesandeid täita. Ei ole sugugi kerge kõike iga diplomaadi – välisesindaja meele järgi teha. Iga pisiasjaga peab arvestama, iga sõna kaaluma ja ka sageli ebameeldivate sündmuste puhul hea näo tegema. Protokollülemaks peab sündinud olema ja omama äärmiselt palju takti. Meil võetakse sageli neid küsimusi kergemalt ja protokollülema kohused pannakse tavaliselt isikule, kel rohkem aega ja keda tema igapäevane töö liialt kinni ei hoia [...]. Protokollülema tegevus piirdub küll vormiliselt ainult välisministeeriumi alaga, kuid meie noortes oludes, kus riigielu juhtivatele kohtadele tulevad tihti inimesed, kellele ametlik etikett on võõras, tuleb protokollülemal laiendada oma instrueerivat tegevust ka kaugemale välisministeeriumi piiridest. Nii võib siis välisministeeriumi protokollülemat päris õigusega nimetada vabariigi tseremoniimeistriks.”¹¹¹

Selle artikli ilmunise ajaks oli Johan Leppikust saanud saadik Leedus ja Elmar Kirotar valmistus lähetuseks saatkonda Moskvast, nõuniku ametikohale. 8. juunil 1931 anti välisministri otsusega¹¹² protokollülema kohus-

---

tõlk-korrespondendina, töötas 1925. a septembrist 1926. a oktoobrini II sekretärina saatkonnas Roomas ning lahkus seejärel välisministeeriumi teenistusest.

¹⁰⁹ Nt Jules de Revél, *Kombejuht hällist hauani. Täielik õpetus häist kommetest, viisakusest ja peenest toonist kogu inimelu avaldustes* (Tallinn: Elu, 1927).

¹¹⁰ Rasmus Kangro-Pool, Henno Rahamägi, *Moodsa elu leksikon* (Tallinn: Ühiselu, 1932).

¹¹¹ “Diplomaatlik viisakus. Kuidas arenes välissaadikute vastuvõtu tseremoniaal”, *Sõnumed*, 03.03.1933, 2.

¹¹² RA, ERA.957.8.1131, l. 15p: Välisministri käskude raamat 05.09.1930–01.09.1937; RA, ERA.957.8.2008: Tuldava, Artur Jaani p. Teenistuskiri. Alustatud 20.01.1923, lõpetatud 15.09.1940, l. 2.

tused administratiivosakonna juriidilise büroo direktori kohusetäitjale Artur Hamanile, kel oli aastail 1926–9 Varssavi saatkonna II sekretärina töötanuna ka välislahetuse kogemus.¹¹³ Ühtlasi on Hamani näol tegemist teadaolevalt esimese ametiisikuga, kelle teenistuskirjas on protokolliüleva kohustuste täitmine fikseeritud. Hamani ametiajal on protokolliüleva kohustusi aeg-ajalt täitnud ka administratiivosakonna direktor Rudolf Möllerson.¹¹⁴

Välisministeeriumi Codex Protocollaris

Järjepidevusele tuginev protokolliteenistus vajab oma tegevuseks selgeid kirjalikke juhtnööre ja püsivat võimalust kõrvutada päevakorral olevaid küsimusi varasema ja mujal levinud praktikaga. Seetõttu koguti ja süstematiseeriti välisministeeriumi administratiivosakonnas alates selle tegevuse algusest välisriikide riigipeade, diplomaatiliste ja konsulaarteenistuste korralduse ning diplomaatide ja konsulite eesõigusi puudutavaid materjale.¹¹⁵ Eesti välisesindused varustasid ministeeriumi peamaja oma tähelepanekute ja oma asukohariikide protokollieeskirjadega ning mitmel juhul on ministeerium pöördunud info saamiseks ka välisriikide esinduste poole Eestis. Oskar Öpik on märkinud, et Hans Markust asendades püüdis ta “luua kirjutatud alust kogu meie protokolliasjandusele, millest sai kõhukas tekst. Seda muudeti ja täiendati hiljem mitu korda, kuni lõpuks iseseisva protokolliüleva koha loomise järel see *Codex protocollaris* võttis kindla kuju”.¹¹⁶

Võimalik, et Öpiku mainitud tekst peitub protokolliameti eeskirjade hilisemates ümberkirjutustes. Neist teadaolevalt vanim on 1920. aastate praktikat kajastav juhend “välisministeeriumi protokoll”.¹¹⁷ Hamani enda ametiaega kajastab mahukas säilik “Protokolli üldreeglite kavad”,¹¹⁸ mida

¹¹³ Artur Haman (1936. aastast Tuldava) (11.08.1897 Velise vald, Läänemaa – 16.02.1942 Sanhino, Sverdlovski oblast). EPR II/1 (12.02.1934). Soome Valge Roosi I kl komandör (1934).

¹¹⁴ “Diplomaatlik korpus esitati riigivanemale”, *Postimees*, 26.07.1932, 3.

¹¹⁵ RA, ERA.957.8.548: Välisministeeriumi administratiivosakonna kaustade nimestik 1923. aasta kohta. Administratiivosakonna teemarühmade loendis leiduvad diplomaatilisele protokollile viitavad alajaotused: “võõraste riikide riigipead”, “diplomaatide ja konsulite eesõigused”, “võõraste riikide saatkonnad Eestis”.

¹¹⁶ Mämers, *Kahe sõja vahel*, 153.

¹¹⁷ RA, ERA.957.7.158: Diplomaatiline astmeredel ja selle võrdlus Eesti vastavate ametiastmetega; diplomaatilise protokoll üldreeglite rakendamisjuhised Eesti Välisministeeriumis. Alustatud/lõpetatud 1930. a.

¹¹⁸ RA, ERA.957.7.185: Protokolliteenistuse juhtnöörid ja üldreeglid. Alustatud 10.06.1931, lõpetatud 30.03.1936.

ta on arvukate märkustega toimetanud. Hamani ametiajast on ühtlasi säilinud tema Eesti välisesindustele esitatud palveid uurida kohalikke protokolliküsimusi, näiteks volikirja üleandmise tseremoonial kantud riietuse ja ametiisikute aujärjestuse (*préséance*) kohta. See lähtus praktilisest vajadusest: 24. jaanuaril 1934 jõustunud uue põhiseadusega lahutati riigivanema amet valitsusjuhi omast ning vajalik oli ette valmistada Eesti jaoks uudne riigipea ametisseasumise kord.

Protokollilülem Haman on ilmselt püüdnud täpsustada ka oma ametikoha tegevusreegleid seoses sooviga tugevdada protokollilüema positsiooni ministeeriumi struktuuris. “Protokolli üldreeglite kavad” peegeldab veel olukorda kümnendivahetusel, mil protokolliamet asus poliitilise osakonna juures.¹¹⁹ Riigikogus 19. jaanuaril 1934 vastu võetud valitsemise korraldamise seadusega (§ 74) otsustati aga ühemõtteliselt, et diplomaatiline protokoll paikneb välisministeeriumi administratiivosakonna haldusalas,¹²⁰ kus see oli valdavalt paiknenud ka möödunud kümnendil.

Dokument “Protokolli üldreeglite kavad” sätestab, et juhul, kui välisminister otsustab anda protokollilüema kohustused mõne teise osakonna ametnikule, töötab viimane “lähedas kontaktis poliitilise osakonnaga”. Sama dokumendi teises redaktsioonis on see lõik eemaldatud.¹²¹ Ilmselt ei saanud protokollilülem tegutseda vaakumis: koostöö ja infovahetus poliitilise osakonnaga oli seda eraldi fikseerimatagi hädavajalik. Ümberkirjutusteta on säilinud lõik, mis sätestab protokollilüema alluvust ning käsuliini: “Protokollilülem allub vahetumalt välisministrile. Tehniliste tööde alal täidavad tema korraldusi välisministri sekretär ja ministeeriumi kantslei, kuhu on koondatud protokolliameti arhiiv. Protokolliametile alluvad kõik diplomaatilisse ja konsulaarkorpusesse puutuvad läbikäimise küsimused, *agrément* nõutamised, *exequaturi* andmised, uute saadikute ja silmapaistvate väliskülaliste vastuvõtmine, küsimused ühenduses Riigivanema ja teiste kabineti ministrite läbikäimisega välismaalastega. Protokollilülem on Eesti ametiastustele ja eraorganisatsioonidele nõuandjaks vastuvõtmiste ja pidustuste (*diner*’d, paraadid, aktused) korraldamise küsimustes, niipalju kui need puutuvad välisriikide diplomaatiliste ja konsulaaresindajate osavõttu nendest pidustustest. Samuti on tema nõuandjaks kohalikule diplomaatilise ja konsulaarkorpuse liigetele läbikäimises Eesti

¹¹⁹ RA, ERA.957.7.185, l. 15: Protokolli üldreeglite kavad. Juhtnöörid. Alustatud 10.06.1931, lõpetatud 05.04.1934.

¹²⁰ *Riigi Teataja* 5, 1934, 60.

¹²¹ RA, ERA.957.7.185, l. 19: Protokolli üldreeglite kavad. Juhtnöörid. Alustatud 10.06.1931, lõpetatud 05.04.1934.

ametiasutuste ja seltskonnaga.¹²² Teadaolevalt ei olnud Eestis varem protokolliameti korraldust nii detailselt lahti kirjutatud.

“Leedus töötab protokolliosakond väga saamatult.” Võrdlusjooni mujalt

Mõningast ametkondlikku survet teistest ülesannetest vabastatud protokollülema ametikoha loomiseks näitab ka välisministeeriumi 1934. aasta ülevaates leiduv märge, et “see ala, mille jaoks teiste riikide välisministeeriumides on harilikult eriline ametkond (osakond, büroo) ühes tarvilise personaaliga, on meil kõrvalkohustusena pandud ühe või kahe ametniku peale.”¹²³ Arusaadavalt soovis protokolliamet välisriikides kehtivate eeskirjade kõrval koguda andmeid sealsete kolleegide töökorralduse kohta. Andmeid sai koguda välisesinduste kaudu. 1931. aasta septembris mainis vastne saadik Kaunases, ise hiljutine protokollülem, Johan Leppik Hamanile, et “Leedus kindlaid reegleid pole. Üldine protokoll väljakujunemata.”¹²⁴ Kaks ja pool aastat hiljem teatas Leppik professionaali veendumusega, et “Leedus ei ole õieti mingit protokollit välja töötatud, peale presidendivalimiste tseremoniaali. [...] Välisministeeriumis on protokollit *chef* ja tema abi, kes alluvad otsekohe välisministrile. Protokolliosakond töötab väga saamatult, protokollülem ei kõnele sõnagi prantsuse ega inglise keelt.”¹²⁵

1930. aastate keskpaigaks oli Eestil juba arvukalt kokkupuuteid Poola välisministeeriumi protokolliametiga, eriti 1930. aastal toimunud vastastikutiste riigivisiitide tõttu. Johan Leppik oli saabunud protokollülema ametikohale saadikutoolilt Varssavist. Riigivanem Strandmani visiidi korraldamisel kohalike protokolliametnikega korduvalt kokku puutunud Konstantin Schmidt¹²⁶ märkis, et “Poolas on riigipresidendi ja välisminis-

¹²² RA, ERA.957.7.185, l. 15: Protokollit üldreeglite kavad. Juhtnõõrid. Alustatud 10.06.1931, lõpetatud 05.04.1934.

¹²³ *Valitsusasutiste tegevus 1934–1935* (Tallinn: Riigikantslei, 1935), 136.

¹²⁴ RA, ERA.957.7.161, l. 47: Protokoll saadikutele Kaunases, Varssavis, Berliinis, Pariisis ja Stockholmis, 28.09.1931.

¹²⁵ RA, ERA.957.7.244, l. 47, 49: Saatkond Leedus välisministeeriumi protokollit juhatajale, 14.03.1934.

¹²⁶ Konstantin Schmidt (1939. aastast Talven) (23.11.1892 Vana-Vändra – 05.09.1940 Tallinn). 1923–6 välisministeeriumi Ida büroo juhataja, 1926–7 sekretär-konsul Riias, 1927 välisministeeriumi Rahvasteliidu büroo juhataja kt, septembrist informatsioonibüroo I sekretär, 1929–36 asjur, seejärel nõunik saatkonnas Varssavis, 1936–8 nõunik ja asjur saatkonnas Moskvast, 1938–9 välisministeeriumi Ida büroo juhataja, 1939 nõunik saatkonnas Varssavis kuni saatkonna sulgemiseni, 1940. a veebruarist saatkonnas Roomas ja 1. aprillist 1940 kuni surmani välisministeeriumi poliitilise osakonna abidirektor. EPR II/1 (12.02.1934); KR III (02.06.1935); RV III (22.01.1940), Polonia Restituta III.

teeriumi protokoll ühine, kuid tseremoniaalides, kus ettenähtud riigipresidendi osavõtt, töötab protokoll käsikäes presidendi tsiviilkantseleiga. Allub protokoll juhataja (direktor, ministri auastmes) vahetult välisministrile, tal on üks asetäitja, kaks nõunikku ja neli-viis inimest tehnilist koosseisu. Mingisuguseid kirjutatud, seda enam trükitud, korraldusi või käsiraamatuid, milles oleks ettemääratud protokollide tegevuse raamid ja kord, siin ei ole.”¹²⁷ Siin Schmidt eksis – mahukas kogumik “Poola Vabariigi protokoll-, tseremoniaali- ja etiketieeskirjad” võttis Poola välisministeeriumi, presidendi tsiviilkantselei ja ministrite nõukogu presiidiumi moodustatud komisjoni koostöös kuhu juba 1920. aastatel ning seda täiendati hiljem korduvalt.¹²⁸

Eesti saatkond Riias märkis, et Läti välisministeeriumi protokolliamet korraldab ka presidendi protokolliküsimusi, millega tegelevad administratiivosakonna direktorist protokollilülem,¹²⁹ sekretär ja kaks protokolliküsimustega tegelevat naisametnikku. Määrusi protokollide kohta Lätis ei olnud, “on olemas vaid kombes”.¹³⁰ Saatkonnast Helsingis teatati, et “Soome välisministeeriumis on protokollilülem, kes nüüd on ülendatud osakonna ülemaks. Abilisi tal ei ole. Presidendi protokollide juhataja adjutant, kes töötab kooskõlas protokollilülemaga, kelle nimetab ametisse president. Erilist statuuti ei ole.”¹³¹ Ei ole põhjust kahelda, et sarnaselt Eestile ja Poolale eksisteerisid protokolliameti kirjapandud juhtnöörid mujalgi. Soome puhul väärib mainimist, et “välisriikide saadikute esitlejana” (*ulkovaltojen lähettiläiden esittelijä*) tuntud protokollilüema nimetus lähtus Rootsi kaudu prantsuse traditsioonist (*l'introducteur des ambassadeurs; introductör av främmande sändebud*). Soome välisministeeriumis loodi eraldi protokolliosakond 1951. aastal.¹³²

¹²⁷ RA, ERA.957.7.244, l. 7: Saatkond Varssavis välisministeeriumi protokollide juhatajale, 16.01.1934.

¹²⁸ Janusz Sibora, *Przepisy protokolarne, etykietałne i ceremonjalne Rzeczypospolitej Polskiej. Protokół dyplomatyczny i ceremonial państwowy II Rzeczypospolitej* (Warszawa: PISM, 2010), 175–448.

¹²⁹ Lätis täitis protokollilüema kohustusi administratiiv-õigusosakonna koosseisus 1924. aastal moodustatud administratiiv- ja protokollibüroo juhataja. Ēriks Jēkabsons, Valters Ščerbinskis, *Latvijas ārlietu dienesta darbnieki 1918–1991. Biogrāfiskā vārdnīca* (Rīga: Zinātne, 2003), 357, 422. 1924–40 juhtis seda bürood kuus büroojuhatajat.

¹³⁰ RA, ERA.957.7.244, l. 30: Saatkond Riias välisministeeriumi protokollile, 01.02.1934.

¹³¹ RA, ERA.957.7.244, l. 25: Saatkond Soomes välisministeeriumi protokolliametile, 28.12.1933.

¹³² Jussi Nuorteva, Tuire Raitio, *Ulkoasiainhallinnon matrikkeli 1918–1993 II* (Helsinki: Ulkoasiainministeriö, 1996), 341. Kahe maailmasõja vahel töötas Soome välisministeeriumis kokku kolm protokollilüemat.

Auavaldused elavaile ja lahkunuile

Protokollilülem Hamani viimase tööaasta peasündmus olid Soome presidendi Pehr Evind Svinhufvudi külaskäik riigivanem Pätsile 1934. aasta augustis. Eestit külastasid ka Poola välisminister Józef Beck ja Soome välisminister Antti Hackzell; välisminister Julius Seljamaa külastas Varssavit ja Moskvat. Protokolliameti aastaaruandes on esile toodud ka Poola 3. mai konstitutsioonipäevale ajastatud ametliku delegatsiooni saabumine eesotsas mitmekordse peaministri Walery Ślawekiga, samuti Poola kindralstaabi ülema Tadeusz Gąsiorowski ja Rahvasteliidu peasekretäri abi Frank Waltersi visiite. Konverentsidest nõudis protokolliteenistuse kaasabi 30. novembrist 2. detsembrini 1934 toimunud kolme Balti riigi välisministrite esimene konverents. Märgitakse ka “väga mitmesuguseid küsimusi diplomaatilise korpuse läbikäimises meie ametiasutistega, eriti mitmesuguseid maksuvabastuse asju. Eraldi võiks siin nimetada tollivabastuse tunnistuste andmist tegevusaasta jooksul 875 korral.”¹³³

Artur Haman vabastati välisminister Seljamaa otsusel protokollilülema kohustustest alates 1. jaanuarist 1935,¹³⁴ mil ta lähetati konsulina Kopenhaagenisse ja asjurina Stockholmi. Protokollilülema kohustused anti üle 1934. aasta oktoobris administratiivosakonna direktoriks määratud Jaan Mölderile,¹³⁵ kes oli eelnenud kümnendil töötanud Eesti kaubandusdelegatsiooni juhina Moskvast, peakonsuli kohusetäitjana Leningradis, sekretär-konsuli ja hiljem asjurina Riias ning kes vahetult enne administratiivosakonna direktoriks määramist töötas pool aastat nõunikuna saatkonnas Berliinis. Protokollilülema ameti taasühendamine administratiivosakonna direktori kohustustega tähendas, et protokolliküsimustega tegeles Hamanist staatusest kõrgem isik. Mölder lähetati marssal Józef Piłsudski matusetele Varssavisse,¹³⁶ tema ametiajal, 19. septembril 1935 esitas oma volikirja Türgi saadik Nuri Batu. Eesti ajakirjanduses märkiti võidurõõmsalt, et Nuri Batu oli esimese Türgi diplomaatilise esindajana Eestis ühtlasi esimene kõigi Balti riikide riigipeade juurde akrediteeritud välissaadik, kes valis oma alaliseks asukohaks Tallinna, mitte Riia.¹³⁷ Kolmes Balti riigis akrediteeritud Türgi saadiku resideerumine just Tallinnas oli Eesti juhtkonnale igati meelepärane ja veel 1939. aastal märkiti, et “teiste võimaluste puudumisel

¹³³ *Valitsusasutiste tegevus 1934–1935* (Tallinn: Riigikantselei, 1935), 137.

¹³⁴ RA, ERA.957.8.1131, l. 88: Välisministri käskude raamat 05.09.1930–01.09.1937.

¹³⁵ Jaan Mölder (31.10.1880 Tallinn – 22.03.1942 Tallinn). KR II (17.02.1936); Soome Valge Roosi I kl komandör (1935).

¹³⁶ RA, ERA.957.8.1131, l. 97: Välisministri käskude raamat 05.09.1930–01.09.1937.

¹³⁷ “Türgi saadik esitab homme volitused”, *Uus Eesti*, 18.09.1935, 3.

oleks Vabariigi Valitsusele vastuvõetav Helsingis ehk mujal (kuid mitte Riias või Kaunases) asuvate saadikute akrediteerimine Tallinna.¹³⁸

Mölder, kes oli keisrivõimu ajal töötanud vabrikudirektorina Tauria kubermangus ja pigem majandusdiplomaat kui administratiivametnik, asus 1936. aasta septembris tööle majandusministeeriumi teenistusse, misjärel temast sai peatselt AS-i Eesti Dvigatel direktor. Juba 15. aprillil 1936 võttis temalt protokollilüema kohustused üle vastne konsulaarbüroo juhataja, Tartu ülikoolis filosoofiat ja õigusteadust õppinud August Koern,¹³⁹ kelle ametiaeg kestis napilt viis kuud – sama aasta septembris lähetati Koern nõunikuks saatkonda Varssavis. Oma napil ametiajal jätkas Koern Hamani tööd protokollieeskirjade korrastamisel. 17. aprillil 1936 uuris ta saatkondadelt, millist vormelit kasutavad vabariikide protokolliametid või presidendi kantseleid pöördumisel monarhide poole.¹⁴⁰

Protokollilüem Koerni ametiaega jäi endise välisministri Julius Seljamaa surm 17. juunil 1936 ja riiklik matus neli päeva hiljem. Protokollilüema abil ettevalmistatud matusekorralduse kavas nähti ette, et riigivanemat ja tema saatjaskonda võtavad Tallinna toomkiriku uksele vastu luteri kiriku piiskop, välisminister ja protokollilüem. Leinarongkäigus kõndis perekonna järel riigivanem Päts, seejärel Läti ja Leedu delegatsioonid, valitsus, diplomaatiline ja konsulaarkorpus, EÜS Põhjala, kuhu Seljamaa kuulus, ja siis ülejäänud matuselised. Kiriku vasakpoolsetes pingiridades olid ette nähtud kohad kadunu sugulastele ja valitsuse liikmetele, paremal diplomaatilisele korpusele ja nende taga aukonsulitele. Riigivanema jaoks asetati kirikusse eraldi tugitool, diplomaatilise korpuse esikohtadele seati istuma Läti ja Leedu välisministrid.¹⁴¹ Riikliku matusetalituse küsimustega oli protokolliamet juba varem kokku puutunud: 1931. aasta oktoobris uuris Türgi saatkond Riias, kas ja mil viisil on Eestis korraldatud Eesti territooriumil surnud välisriigi riigipea või valitseva koja liikme või märkimisväärse riigitegelase ärasaatmine.¹⁴² Välisministeeriumi vastuses märgiti, et selliseid

¹³⁸ RA, ERA.957.7.458, l. 2: Ministri abi saadikule Londonis, 04.03.1939.

¹³⁹ RA, ERA.957.8.1131, l. 119: Välisministri käskude raamat, 05.09.1930–01.09.1937. August Koern (27.04.1900 Uue-Võidu vald, Viljandimaa – 11.01.1989 Kopenhaagen). 1927. a oktoobrist välisministeeriumi juriidilise osakonna II sekretär, 1929–32 atašee saatkonnas Berliinis, 1932–6 välisministeeriumi II, hiljem I sekretär, 1936. aasta jaanuarist konsulaarbüroo juhataja kt, aprillist juhataja. 1936–9 nõunik saatkonnas Varssavis, juulist 1939 kuni surmani tööl saatkonnas Kopenhaagenis, 1964–82 eksiilvalitsuse välisminister. VR II/3 (08.10.1920); VT III (20.02.1939).

¹⁴⁰ RA, ERA.957.7.357, l. 2: Protokoll saatkonnale Riias, Kaunases, Varssavis, Helsingis, Pariisis, 17.04.1936.

¹⁴¹ RA, ERA.957.7.365, l. 4: Minister J. Seljamaa matuse korraldus, 20.06.1936.

¹⁴² RA, ERA.957.7.120, l. 64: Légation de la République Turque au Ministère des Affaires Étrangères, 07.10.1931.

reegleid ei ole Eestis fikseeritud ning otsustatakse vajadusel *ad hoc* põhimõttel.¹⁴³ Seoses Eesti garnisonimäärustiku täiendamisega pöördus protokolliliikumine Haman 1933. aasta märtsis saatkondade poole Pariisis, Berliinis ja Varssavis palvega saata andmeid, kuidas on korraldatud seal riigipea osavõtt matustest.¹⁴⁴ Hamanile pakkus huvi eriti Prantsusmaa eeskuju ja 4. mail edastas ta kaitseministeeriumile soovitusel kõike prantsuspärast pooldavalt Pustalt, “kes saadikuna mitmest suuremast matusest Pariisis ja Varssavis on osa võtnud”.¹⁴⁵ Pusta soovitas lähtuda Prantsuse protokollist ja näiteks loobuda diplomaatilise korpuse kutsumisest lahkunu puusärki asetamise talitusele. Juba aasta pärast Seljamaa matuseid tekkis ootamatult olukord, mil Tallinnast tuli riiklike auavaldustega ära saata 26. septembril 1937 oma tööpostil surnud NSV Liidu saadik Aleksei Ustinov. Kolm päeva hiljem asetati Ustinovi pörm piduliku leinarongkäigu saatel Moskva rongile ja Eesti piirivalve andis lahkunule auvahtkonna ning langetatud lip-pudega au kuni riigipiirini, seejuures märgiti ajakirjanduses, et “üle piiri minekul sealpool traataeda mingisuguseid auavaldusi ei olnud”.¹⁴⁶

Iseseisev protokolliliikumine

1936. aastaga algas välisministeeriumi protokolliameti ajaloos uus peatükk. “Arvestades protokolliteenistuse erilist tähtsust” eemaldati riigivanema 1936. aasta 13. märtsi dekreediga kehtestatud välisteenistuse seadusega diplomaatilise protokoll korraldamine administratiiv-juriidilise osakonna haldusest ja loodi eraldi osakonna direktori õigustes protokolliliikumise (*chef du protocole*) ametikoht. Seadus jõustus 1. aprillil samal aastal.¹⁴⁷ Eraldi kõrgetasemeline ametikoht otsustati luua, “kuna nende ülesannete täitmine mõne teise ameti kõrval ilma kahjuta ühele või teisele ametile osutus raskeks, ja arvestades sel alal teistes riikides valitsevat korraldust.”¹⁴⁸ Kuna eri riikides valitses protokoll alal erisugune korraldus, tuleb siin kõne alla pigem riigi juhtkonna suurenenud tähelepanu esindusküsimustele,

¹⁴³ RA, ERA.957.7.120, l. 65: Protokoll Türgi saatkonnale Riias, 10.10.1931.

¹⁴⁴ RA, ERA.957.7.147, l. 131: Protokoll saatkonnale Pariisis, Berliinis, Varssavis, 10.03.1933.

¹⁴⁵ RA, ERA.957.7.120, l. 133: Protokoll kaitseministeeriumile. 04.05.1933. RA, ERA.957.7.120, l. 132: Saatkont Pariisis Hamanile, 01.05.1933. Pusta oli Pariisis osalenud marssal Ferdinand Fochi, marssal Joseph Joffre'i, peaminister Aristide Briand'i, president Paul Doumer' ja sõjaminister André Maginot' nn rahvuslikel matustel (*obsèque nationale*).

¹⁴⁶ Jüri Ant, “Kas saadik Aleksei Ustinov tapeti?”, *Kleio*, 5–6 (1992), 49.

¹⁴⁷ *Valitsusasutiste tegevus 1935.–1936. aastal* (Tallinn: Riigikantselei, 1936), 136.

¹⁴⁸ *Valitsusasutiste tegevus 1936.–1937. aastal* (Tallinn: Riigikantselei, 1937), 139.

ent kindlasti ka vajadus protokollilüema tööks vajaliku selge staatuse ja järjepidevuse järele. Protokollilüema, samamoodi nagu välisministri abi, osakondade direktorid, saadikud ja alalised esindajad, nimetas ametisse, paigutas ümber ja vabastas ametist riigivanem välisministri ettepanekul.¹⁴⁹ See oli põhimõtteline muudatus: varem kehtinud, Riigikogu 30. mail 1930 vastu võetud välis teenistuse seadusega määras saatkondade juhte ametisse riigivanem valitsuse nõusolekul, valitsus nimetas ametisse välisministri abi, osakonnajuhatajad ja peakonsulid ning välisminister kõik teised välisministeeriumi ametnikud.¹⁵⁰

Lisaks protokollilüema staatuse tõstmisele, mis lisas tõsiseltvõetavust ka Eestisse akrediteeritud välisdiplomaatide silmis, saavutati nii ka teatav järjepidevus: nüüdsest kuni Eesti omariikluse hävinguni töötasid protokollilüematena ainult diplomaadid, kes olid seda tööd varemgi teinud. Esimesena usaldati eraldi osakonna direktori staatuses protokollilüema amet varem diplomaadina silma paistnud Elmar Kirotarile, kes 1933. aasta maist oli töötanud nõunikuna saatkonnas Moskvas.

25. septembril 1936 protokollilüema ametipostil tööd alustanud Kirotar¹⁵¹ on märkinud, et avaldas ise soovi saada “esimeseks iseseisvaks (direktori õigustega) protokollilüemaks” lihtsalt seetõttu, et tema lapsed saaksid Tallinnas õppida.¹⁵² Riigivanem Päts võttis aga ette Eesti aumärkide süsteemi korrastamise ja avardamise ning “nagu saatuse pilkel” tehti enda sõnul “dekoratsioonide vastasest” Kirotarist ka esimene Teenetemärkide Komitee asjaajaja. Kirotari esimeseks suuremaks ülesandeks uues ametis said Karl XII monumendi avamise ettevalmistustööd Narvas. Avamine toimus 18. oktoobril 1936 prints Gustav Adolfi osalemisel. Seegi ei olnud Kirotarile esimene kogemus: 1928. aasta juunis oli ta komandeeringus Tartus kuningas Gustav II Adolfi mälestussamba avamistööde korraldamisel.¹⁵³

Osakonnadirektori õigustes protokollilüemal oli erinevalt varasematest aastatest vajalik esitada oma töö kohta ka iseseisev aastaaruanne. 1935.–6. aasta aruandes märkis Kirotar, et “nüüd, silmas pidades aastate jooksul kogunenud oma kogemusi”, on välja töötatud üksikasjalikud protokolliteenistuse juhtnöörid.¹⁵⁴ Sellest võib jääda eksitav mulje, nagu oleks varasemad protokollireeglid olnud silmatorkavalt pealiskaudsed, mis pole tõsi: eriti Hamani ametiajal 1930. aastate esimesel poolel on protokollireegleid

¹⁴⁹ *Riigi Teataja*, 24, 1936, 424–426.

¹⁵⁰ *Riigi Teataja*, 45, 1930, 478.

¹⁵¹ RA, ERA.957.8.1131, l. 136: Välisministri käskude raamat 05.09.1930–01.09.1937.

¹⁵² Elmar Kirotar, “Mis saab edasi? Päevik 1931–1940”, *Akadeemia* 1 (2008), 214.

¹⁵³ RA, ERA.957.8.1742, l. 28: Kirotar, Elmar-Johann, Johanni p. Teenistuskiri.

¹⁵⁴ RA, ERA.957.7.292, l. 1: Diplomaatiline protokoll. 1935/36. a tegevuse aruanne.

täiendatud ja korrastatud. Kirotar märkis aruandes ka üheksa uue saadiku vastuvõtmist (volikirja esitamine), mida oli rohkem kui varasematel aastatel, ja ühendusse viimist ametiisikutega, “mis toimub täpselt väljatöötatud piduliku tseremoniaga”. Kirotar tõi eraldi välja esimese suursaadiku staatusega diplomaadi, paavstliku nuntsiuse Antonio Arata määramise Eestisse ning Türgi ja Rumeenia saatkondade avamise Eestis. Nuntsius Arata volikirja esitamine 5. detsembril 1935 oli jäänud küll Mölderil ametiaega. Kirotari eelkäija aega olid jäänud ka riigivanem Pätsi viibimine “puhkus-ravisõidul” Truskawiecis¹⁵⁵ Poolas 5. maist 8. juunini 1935 ja külaskäik Soome president Pehr Evind Svinhufvudile 19.–23. augustil 1935. 1935.–6. aasta aruandes tõsteti esile ka välisministri visiite Rootsi välisminister Sandlerile ja Soome välisminister Hackzellile; protokollilema osalemist Läti, Soome, Leedu, Poola ja Tšehhoslovakkia rahvuspühade pidulike aktuste korraldamisel; samuti “aumärkide asjatoimetusi” ning koostöös välisministeeriumi juriidilise büroo ja kantseleiga Tallinna diplomaatilise korpuse eesõiguste, eriti tollimaksu küsimuste lahendamist.¹⁵⁶ Tööd pakkusid ka välissaatkondade ja Eesti välisesinduste nõustamine protokolliküsimustes, leinajumalateenistused, näituste avamised ja lauaplaanid. Üldsõnaline kokkuvõte, mis sellisena ei saanud ega tohtinudki peegeldada kõiki protokollivaldkonna delikaatsemaid nüansse, trükiti ära valitsusasutuste tegevuse 1935.–6. aasta ülevaates, veel administratiivosakonna alajaotusesse paigutatuna.¹⁵⁷

Diplomaatilise protokollariuanne 1936. aasta kohta oli varasemast riigipea-kesksem: “On jätkatud meil möödunud 18 aasta jooksul kujunenud korra ja traditsioonide kodifitseerimist ning ühtlasi, vastavalt meie riiklikus ja ühiskondlikus elus toimuvale uuendustööle, uute protokollireeglite kujundamist. On selge, et näiteks riigiõiguslikud küsimused – kas lahku riigipea valitsusega või on tema seatud ametisse pikemaks ajaks; kas valitsuse valib rahvaesindus või nimetab tema riigipea; kas on rahvaesindus ühe- või kahekojaline, laialisaadetav või mitte, jne. – mõjustavad otseselt ka nn. protokoll.”¹⁵⁸ Riigivanema väliskülaskäike tegevusaastal ei olnud, kuid augustis 1936 külastas Eestit Soome president ja oktoobris 1936 Rootsi prints Gustav Adolf. Märjiti ära kuue välisriigi saadiku vastuvõtmist ja protokollilemale ülesandeks tehtud Teenetemärkide Komiteega seonduvat asjaajamist.

¹⁵⁵ Nüüd Truskavets Ukrainas.

¹⁵⁶ RA, ERA.957.7.292, l. 1–3: Diplomaatiline protokoll. 1935/36. a tegevuse aruanne.

¹⁵⁷ *Valitsusasutuste tegevus 1935.–1936. aastal*, 136.

¹⁵⁸ *Valitsusasutuste tegevus 1936.–1937. aastal*, 139.

Aastaaruannetes ei kajastu protokollilüema lauale jõudnud arvukad delikaatsemad üksikküsimused, mida esitasid Eestis asuvad välisesindused diplomaatide eesõiguste kohta, samuti Eesti ametiasutused. 19. märtsil 1937 teatas Kirotar välisministri ülesandel Tallinna 5. jaoskonna politseikomissarile seoses 20. detsembril 1936 Prantsuse saadiku autojuhile koostatud protokolliga, et “autojuht protokollis kirjeldatud liig kiiret sõitmist ei mäleta, kuid et härja saadik autojuhile on annud vormiliselt hoiatuse liiklemismäärustest tulevikus alati kinni pidada. Arvestades viimast ja välisriigi saadiku vastu selliseil juhtumeil kohaldatavaid rahvusvahelise viisakuse reegleid, kuigi autojuht ei kuulu eksterritoriaalsete isikute hulka, palub Välisministeerium, kui võimalik, käesoleva asja äralõpetamist seaduses ettenähtud korras.”¹⁵⁹ 1937. aasta aprillis toiming lõpetati.¹⁶⁰

Samuti ei kajastu aastaaruannetes, et seoses ministeeriumi juhtivametnikele alaliste asetäitjate nimetamisega sai ka protokollilüem endale ametliku asendaja. 15. veebruaril 1937 määras välisminister Akel protokollilüema ja administratiivosakonna juhataja alaliseks asetäitjaks välisministeeriumi juriidilise büroo juhataja Ernst Sarepera,¹⁶¹ kes oli 1936. aasta suvel, enne Kirotari ametisseastumist täitnud ajutiselt ka protokollilüema kohustusi.

Riigihoidja 8. aprilli 1938 dekreedina antud valitsemise korralduse seadusega nähti ette, et välisministeeriumis asub administratiiv-juriidilise, poliitilise ja väliskaubanduse osakonna juures ka protokolliosakond, mida juhib protokollilüem. Osakonna ülesandena nähti ette “välisriikide saadikute esitamine Vabariigi Presidendile; välisriikide esindajate õiguste ja eesõiguste rakendamise küsimused; Vabariigi Presidendi poolt välisriikidega peetava kirjavahetuse ettevalmistamine; välismaa au- ja teenetemärkide annetamise küsimused Eesti kodanikkudele ja välisriikide kodanikkudele Eesti au- ja teenetemärkide annetamise ettevalmistamine; rahvusvahelise ja riikliku iseloomuga tseremoniaalide ettevalmistamine ja korraldamine; välisesindajate agremendiga seoses olevad küsimused”.¹⁶²

24. aprillil 1938 valiti Konstantin Päts Eesti esimeseks presidendiks. Tema ametiaastumisega kaasnes pidulik korteež Toompealt Kadriorgu

¹⁵⁹ RA, ERA.957.7.362, l. 20: Protokollilüem 5. jsk politseikomissarile, 19.03.1937.

¹⁶⁰ RA, ERA.957.7.362, l. 23: Määrus. Kr. toimiku nr. 575/1937. 03.04.1937.

¹⁶¹ RA, ERA.957.8.1131, l. 144: Välisministri käskude raamat, 05.09.1930–01.09.1937. Ernst Sarepera (23.07.1906 Tartu – 08.05.1971 London). 1926. a oktoobrist välisministeeriumi informatsioonibüroo II sekretäri kt, 1928 sõjaväes, 1930–5 atašee saatkonnas Moskvas, 1935. a septembrist juriidilise osakonna juhataja kt, alates 15.02.1937 protokollilüema ja administratiivosakonna direktori kt, alates 1938. a detsembrist juriidilise büroo juhataja, alates 1939. a juunist I sekretär saatkonnas Londonis, kus täitis 1971. a märtsist surmani saadiku kohuseid. Soome Valge Roosi I kl rüütlrist, Leedu Gediminase ordeni III kl.

¹⁶² *Riigi Teataja*, 37, 1938, 1152–1153.

ratsaväelaste, sõjaväelennukite ja kahurisaluudi saatel. Presidendi vande-
tõotust tunnistasid ka Riigivolikogu diplomaatide looži saabunud diplo-
maatilise korpuse esindajad.¹⁶³ Protokollüülema aastaaruandes märgiti, et
“esimese Vabariigi Presidendi K. Pätsi ametisseastumise puhul 24. april-
lil 1938 protokoll korraldas selle sündmusega seoses olevad vormilikkused
välisriikide suhtes.” Märgiti ära ka Poola välisminister kolonel Becki külas-
käik 1938. aasta juunis ja Läti välisminister Vilhelms Muntersi külaskäik
Eesti 21. iseseisvuspäeva puhul 1939. aasta veebruaris.¹⁶⁴

Protokollüülem Kirotar viibis ka mitmes komandeeringus: 1937. aasta
mais osales ta Briti kuninga George VI kroonimispidustustel ja 1938. aasta
novembris Läti iseseisvuse 20. aastapäeva pidustustel Riias, samuti koos
kindral Laidoneriga Soome vabatahtlike 20. aasta juubelipidustustel Hel-
singis 1939. aasta jaanuaris. 1. veebruaril 1939 avaldas välisminister Kirotar-
ile tänu 20 aasta möödumisel riigiteenistuses. 1939. aasta juunis koman-
deeriti Kirotar Eesti-Saksa mittekallaletungilepingu sõlmimisele Berliini,
kus viibis administratiiv-juriidilise osakonna direktori kohusetäitjana.¹⁶⁵
20. juunil 1939 nimetas president Päts Kirotari administratiiv-juriidilise
osakonna direktoriks, tagasiulatuvalt alates 1. juunist 1939.¹⁶⁶ Samal päeval
nimetas president uueks protokollüülemaks aastatel 1931–5 samas ametis
olnud Artur Tuldava (varem Haman), kes vahepeal oli viibinud lähetus-
tes Stockholmis ja Kopenhaagenis ning seejärel töötanud väliskaubanduse
osakonna abidirektorina.¹⁶⁷ Tema jäi ka välisministeeriumi viimaseks pro-
tokollüülemaks kuni NSV Liidu okupatsiooni alguseni Eestis.¹⁶⁸

¹⁶³ Ago Pajur, *Konstantin Päts. Poliitiline biograafia. II osa: riigimees (1917–1956)* (Tartu: Rahvusarhiiv, 2018), 562.

¹⁶⁴ RA, ERA.957.8.1529, l. 28–29: Protokoll. Välisministeeriumi tegevusaruanded 1938/39. a kohta.

¹⁶⁵ RA, ERA.957.8.1742, l. 3: Kirotar, Elmar-Johann, Johanni p. Teenistuskiri.

¹⁶⁶ *Ibid.*, l. 82.

¹⁶⁷ RA, ERA.957.8.2008: Tuldava, Artur Jaani p. Teenistuskiri. Alustatud 20.01.1923, lõpetatud 15.09.1940, l. 9–10. RA, ERA.957.8.1485, l. 58: Välisministri käskude raamat, 01.09.1937–14.09.1940.

¹⁶⁸ RA, ERA.957.8.1131, l. 92p: Välisministri käskude raamat, 05.09.1930–01.09.1937. 15. juunil 1940 määrati Tuldava välisministeeriumi poliitilise osakonna direktoriks, aga teadaolevalt uut protokollüülemat ametisse ei nimetatud ja Tuldava teenistuskirja kohaselt teda 15.06.1940 ega hiljem protokollüülema kohustustest ei vabastatud. Vt RA, ERA.957.8.2008, l. 10: Tuldava, Artur. Teenistuskiri.

Kokkuvõte

Kuni eraldi protokollilüema ameti loomiseni osakonna direktori õigustes 1936. aastal täitsid välisministeeriumis protokollilüema ülesandeid Johannes (Hans) Markus (1921/1922–7), Johan Leppik (1927–31), viimase abi ja asendaja Elmar Kirotar (1927–31), Artur Haman (1931–5), Jaan Mölder (1935–6) ja August Koern (1936). Hiljem määras riigipea protokollilüema ametisse juba samas ametis kogenud Elmar Kirotari (1936–9) ja Artur Tuldava (varem Haman, 1939–40). See nimekiri ei ole päris lõplik ega täielik, sest ei hõlma kõiki, kes protokollilüemat aeg-ajalt lühemalt asendasid. Välisministeeriumi algaastail oli protokolliküsimustes asjaajajana ilmselt mõnetine mõju William Tomingasel. Hans Markust aitas välissaadikute vastuvõtmisel välisministri sekretär Vladimir Aders ja Markust asendas 1925. aasta sügisest 1926. aasta kevadeni Oskar Õpik. 1930. aastate esimesel poolel täitis protokollilüema ülesandeid aeg-ajalt ka Rudolf Möllerson. 1937. aastast alates määrati protokollilüema alaliseks asetäitjaks Ernst Sarepera. Protokollilüematest kõige kauem ehk ligi viis aastat olid ametis Hans Markus, Elmar Kirotar ja Artur Tuldava.

Protokollilüemate ja nende asendajate hulgas andsid tooni juristid (Õpik, Kirotar, Tuldava, Koern, Sarepera), aga ka filosoofiat õppinud mehed (Markus, Tuldava, Koern). Protokollilüemate hulgas oli kaks arsti (Leppik, Tuldava), üks füüsik-matemaatik (Markus) ja kaks tehnikateadlast (Möllerson, Mölder). Õpiku, Leppiku, Kirotari, Tuldava ja Sarepera *alma mater* oli Tartu ülikool; Leppik ja Tuldava olid õppinud ka Pariisis (viimane ka Peterburis); Markus Peterburis, Firenzes ja Kopenhaagenis; Mölder Peterburis ja Möllerson Braunschweigis.

Tuldava hukkus 1942. aastal Nõukogude okupatsioonivõimu ohvrina Sverdlovski oblastis, Möllerson suri 1940. aasta oktoobris Berliinis ja Mölder 1942. aasta märtsis Tallinnas. Ülejäänud protokollilüemad pääsesid vabasse maailma ja mitmed kaitsesid Eesti huve ka paguluses tegutsenud diplomaatilistes esindustes: Markus Torontos, Koern Kopenhaagenis (Koern oli 1964–82 ka Eesti pagulasvalitsuse välisminister), Sarepera Londonis. Leppik pöördus tagasi arstikutse juurde, tegutsedes aastail 1943–6 kindral Władysław Andersi korpuse juures Itaalias sõjaväearstina. Kirotar tegutses aastail 1941–4 sideohvitserina Soome armee peastaabi juures ning läks 1944. aasta septembris Rootsi, kus töötas 1969. aastani USA saatkonna teenistuses. Õpik oli 1942. aastast Eesti Omavalitsuse Kohtudirektooriumi juht ja elas sõja järel Saksamaal, Norras, Hispaanias ja Põhja-Iirimaa.

Välisministeeriumi allikates on protokollilüema kohustuste asetamine konkreetsele ametiisikule järjepidevalt fikseeritud alles alates

välisministeeriumi juriidilise büroo direktori Artur Hamani teenistuskirjast (8. juunist 1931). Ei ole üheselt selge, miks protokollilüema ülesandeid ei ole 1920. aastatel selles ametis töötanud diplomaatide puhul eraldi esile toodud. Nii enne kui ka vahetult peale Hamanit täitsid protokollilüema ülesandeid osakonnajuhataja (hiljem -direktori) positsioonil osalevad ametiisikud. Võimalik, et välisministeeriumi-siseses asjaajamises ei peetud 1920. aastatel vajalikuks seda valdkonda eriliselt esile tõsta. Osakonnajuhataja, kellele olid pandud protokollilüema kohustused, sai ka ilma täiendava staatuse või ametinimetusega oma haldusalas korraldusi anda ning välisdiploomaatidele piisas juba Eestisse saabudes ja välisministeeriumiga esimeste kontaktide loomisel omandatud teadmisest, kelle poole diplomaatilise protokollil küsimustes pöörduda. Eraldi osakonna direktori staatuses protokollilüema ametikoha loomine välisministeeriumi struktuuris 1936. aastal oli tingitud vajadusest ühendada selles tundlikus ja spetsiifilises valdkonnas vajalik järjepidevus püsivamalt kõrge staatusega, mida peeti iseenesestmõistetavaks üleminekul Konstantin Pätsi presidentaalsele riigikorrale. Ent selletagi ei ole protokollilüemate liiga sagedane vahetumine mõistlik: näiteks töötas Soome välisministeeriumis kahe maailmasõja vahel protokollilüemana vaid kolm isikut.

Kindlasti ei olnud protokollilüema võimuses kõiki küsimusi üksinda lahendada ja ta vajas nii administratiivosakonna, poliitikadiplomaatide, ministeeriumi juristide kui ka kantslei toetust ning ühtlasi tõhusat koostööd teiste riigiasutustega. Protokollilüema palvel uurisid Eesti välisesindused rahvusvahelist praktikat, rohkem või vähem asjakohaseid soovitusi jagasid kogenud diplomaadid.

Välisministeeriumi protokolliameti mitmekülgsed ülesanded seoses välisriikide esindajate vastuvõtmise, tseremooniade ja visiitide korraldamisel ning diplomaatilise korpusega kujunesid praktilise vajaduse tõttu välja juba iseseisvuse algaastail. Praeguse uurimisseisu juures saab väita, et eeskujutsinguil vaadati ennekõike Eestile lähedase Soome ning mõnevõrra ka Euroopa vabariikliku traditsiooni kandja Prantsusmaa poole, aga andmeid protokolliteenistuse korralduse kohta koguti kõigi Eesti välisesinduste kaudu, samuti välisriikide esinduste kaudu Tallinnas. 1920.–30. aastate Euroopa protokolliteenistuste arenguloo ja kasutusel olnud protokollireeglite võrdlemine võimaldaks Eesti protokolliametit ja -reegleid täiendavalt analüüsida, aga senistel andmetel on alust väita, et Eesti protokolliteenistus oli ajakohane ja oma ülesannete kõrgusel.

Ekskurss 1. Riigivanem – “vabariigi kokk”

1920. aastatel juurdus rahvusvahelises praktikas valitsuse 13. juulil 1922 kinnitatud riigivanema nimetuse tõlge prantsuse keelde (*Chef de l'État, Président*).¹⁶⁹ Tõdemust, et muuta ei ole mõtet lihtsalt muutmise pärast, kinnitas Vabariigi Valitsuse ja ministeeriumide korraldamise seadusega kehtestatud riigivanema nimetuse uus prantsuskeelne tõlge (*le Chef de la République d'Estonie*).¹⁷⁰ Sellest võis arvata, et tegemist on mitte riigipea, vaid näiteks “vabariigi kokaga”.

19. novembril 1928 pöördus välisministeeriumi administratiivosakonna juhataja Aleksander Varma saadik Pusta poole Pariisis, et enne seaduse muutmise taotlemist võimalikke tõlkevariante täpsustada.¹⁷¹ Pusta edastas küsimuse Senati väliskomisjoni asepresident Georges Reynald'le ja Sorbonne'i õigusteaduskonna dekaanile Henri Berthélemy'le, kelle üksmeelsel hinnangul oli riigivanema nimetuse ainumõeldav tõlge prantsuse keelde *Chef de l'État*. Seetõttu soovitas Pusta Eestit kompromiteeriv “kirjaoskamatu riigivanema nime tõlge” kiiremas korras ära muuta, enne kui see tähelepanu äratav.¹⁷² Pusta lisas juurde varem prantsuse keele õpetaja ja kirjanduse tõlkijana töötanud saatkonna I sekretäri Reinhold Kase isikliku arvamuse, mille kohaselt oli mõiste Eesti Vabariigi Riigivanem “juriidiline, loogiline, keeleline ja stiililine vördjas”, nagu oleks eesti keeles Tallinna linna linnapea, Nehatu valla vallavanem või Rootsi kuningriigi kuningas, samas kui “riigivanem” on “mehine ja suursugune nimetus, mida võib kõrvu seada nimetustega nagu kuningas, mikado, negus”.¹⁷³ *Chef de la République* aga võis tähendada mitte üksnes riigipead, vaid ka “vabariigi kokka”. Vastuseks välisministeeriumi täiendavale küsimusele, milline tõlge oleks Pusta enda hinnangul kõige õigem, pidas Pusta vajalikuks jääda varem kehtinud nimetuse juurde ja liita sellele soovi korral “Eesti” (*Chef de l'État d'Estonie*), aga võimalusel jätta volikirjade juures see üldse võõrkeelde tõlkimata.¹⁷⁴ Kaheksa päeva pärast Pusta kirja tegi välisminister

¹⁶⁹ Ingl *State Head, Head of State* või *President*, sks *Staatspräsident*, vn *Глава Республики*. Veel 18.05.1928 Riigikogu erikomisjoni poolt teisel lugemisel vastu võetud Vabariigi Valitsuse ja ministeeriumide korraldamise seaduseelnõuga määratleti, et “riigivanema nime võõrastes keeltes tõlgitakse “President””. RA, ERA.957.6.622, l. 117: Välisministeeriumi töö- ja kodukord 1928/1929.

¹⁷⁰ *Riigi Teataja* 28, 1929, 255.

¹⁷¹ RA, ERA.1585.1.939, l. 1: Välisministeeriumi administratiivosakond saadikule Pariisis, 19.11.1929.

¹⁷² RA, ERA.1585.1.939, l. 10: Saadik Pariisis välisministrile, 17.12.1929.

¹⁷³ RA, ERA.1585.1.939, l. 12: Isiklik arvamine (R. Kask), 17.12.1929.

¹⁷⁴ RA, ERA.1585.1.939, l. 13: Saadik Pariisis välisministeeriumile, 02.01.1930.

Jaan Lattik valitsusele ettepaneku Vabariigi Valitsuse ja ministeeriumide korraldamise seaduse § 7 viimases lõikes keeleline viga parandada, esitades sellekohase eelnõu koos seletuskirjaga, mis aga 24. septembril 1930 tagasi lükati.¹⁷⁵ 6. oktoobril 1931 saatis Pusta oma varasema eksperthinnangu riigivanema nime “nonsensiks” muutmise kohta, koos soovituselga Riigikogul enda viga ise ära parandada, otse riigivanemale, ära kirjaga välisministeeriumile, kust see jõudis ka uue protokollilema Hamani lauale.¹⁷⁶ 1931. aasta detsembris uuris Haman Varmalt, miks välisminister Lattiku iseenesest vajalik ettepanek lükati “kausta kuni korralduseni”. Varma vastas, et valitsus ei pidanud “tarvilikuks sarnase võrdlemisi tühise asja pärast seadust muutma hakata” ehk Riigikogu tülitada.¹⁷⁷

Varsti aga võimaldas Riigikogust kõrgem seadusandja selle küsimuse juurde tagasi tulla. Ajal, mil taas tõusis päevakorra riigipea institutsiooni loomise küsimus, oli vajalik klaarida segadusi riigivanema võrkeelsete nimetustega volikirjal ja võrrelda tema ametisseastumise tseremooniat mujal toimuvaga. 14.–16. oktoobril 1933 rahvahääletusel vastu võetud uue põhiseadusega lahutati riigivanema institutsioon valitsusjuhi omast ja riigivanemast sai ühemõtteliselt riigipea. Seni kehtinud protokollireeglite kohaselt ei teatanud riigivanem oma ametisseastumisest ametlikult kellelegi. Välisminister teavitas Eesti valitsuse juurde akrediteeritud välisesinduste juhte uue valitsuskabineti moodustamisest või selle lahkumisest. Hiljemalt kaks nädalat pärast uue valitsuse moodustamist esitleti riigivanemale tema ametihoonesse (alates 1929. aastast Kadrioru lossi) saabunud, frakki ja aumärke kandnud saadikuid, minister-residente ja ajutisi asjureid, riigivanema nõusolekul ka konsuleid. 1933. aasta maikuust pärinevas välisministeeriumi protokollil väljavõttes märgiti, et diplomaatilise korpuse esitlemise päevast teavitab protokollilema diplomaatilise korpuse vanemat, kes selle teate kolleegidele edasi annab.¹⁷⁸ Ülejäänud diplomaatilisest korpusest eraldi diplomaatilisi viisakusvisiite riigivanema ametisseastumise puhul ei toimunud, küll aga nähti ette saatkonna juhi ja tema abikaasa viisakusvisiit ametisseastunud riigivanema prouale. Viimast aitas korraldada protokollilema.¹⁷⁹

Kuna vana kord oli koostatud riigivanema kui valitsusjuhi jaoks, asus Haman ette valmistama tulevase riigipeaga seonduvat tseremoniaali. 12.

¹⁷⁵ RA, ERA.957.7.120, l. 98: Välisminister Vabariigi Valitsusele, 10.01.1930.

¹⁷⁶ RA, ERA.957.7.120, l. 108: Saadik Pariisis Riigivanemale (ärakiri välisministrile), 06.10.1931.

¹⁷⁷ RA, ERA.957.7.120, l. 109: Härra Varma seletus Moskvast, 28.03.1931.

¹⁷⁸ RA, ERA.957.7.158, l. 2–3: Välisministeeriumi protokoll.

¹⁷⁹ RA, ERA.957.7.185, l. 55: Väljavõte välisministeeriumi protokollist, 19.05.1933.

detsembril 1933 palus protokollilülem vabariikliku riigikorraga riikides esindatud saatkondadel hankida võimalikult üksikasjalikke ja kõige värs-kemaid teateid sealse riigipea ametisse astumise kohta, milliste välisriikide riigipeadele ja millal uue riigipea ametisseasumisest teatatakse ning mil viisil ning millises riietuses toimub diplomaatilise korpuse esitus pärast presidendi ametivande andmist. Ühtlasi soovis Haman, et saatkonnad edastaksid Tallinnasse kohalikelt protokolliteenistustelt pärit asjakoha-seid näidiseid.¹⁸⁰ 28. detsembril 1933 edastaski saatkond Helsingis ülevaate Soome presidendi ametisseasumise tseremooniast, märkides, et “kuna meil näiteks parlamendi hooajad algavad ja lõpevad harilikult söömingutega jne., siis Soomes on selle asemel igakord pidulikud jumalateenistused.”¹⁸¹ Diplomaatilist korpust ei olevat jumalateenistusele viimastel aastatel kut-sutud ja teade uue presidendi ametisseastumisest saadeti ainult esimese presidendi valimise järel Rahvasteliidu liikmetele, hiljem ei ole sedagi teh-tud. Lätist saabunud ülevaate kohaselt oli tavaks teatada uue riigipea vali-misest või tagasivalimisest kõigile riigijuhtidele, ka neile, kelle saadikud ei olnud Riias akrediteeritud.¹⁸²

Ehkki Haman riigipea nime küsimust ei maininud, kordas Pusta 19. detsembril 1933 saadetud kirjas soovitus, et “protokollil tuleks ka minu arvates nüüd juba saavutada täielik selgus uue riigipea nimetuse kohta võõrkeeltes.” Riigipeaga seotud protokollireeglite suhtes soovitas Pusta, mõistagi, õppida Élysée’lt: “Nii siis tuleks minu arvates protokollil temaga tegeleda vandeandmise päevast peale, viia valitud riigivanem pidulikus korras, ametlikus töllass ja aueskordiga Riigikokku ja sealt otse tema amet-likku residentsi, Kadrilossi. Riigivanema tooks ja viiks tagasi praegune kõr-gem riigivõimu esitaja riigivanem-peaminister”.¹⁸³ Hamanile olid olulised detailid, mistõttu 8. veebruaril 1934 saadetud kirjas soovis ta Pustalt põh-jalikumat teavet ning ühtlasi Prantsuse presidendi notifikatsiooni teksti kuningatele, põhjendusel, et “prantsuse protokoll kui vanem ja mõõdu-kam, meile võiks olla paremaks eeskujuks võrreldes teiste vabariikliste protokollidega”. Selleks ajaks ei olnud riigivanema nimetuse tõlke küsimus enam päevakorral, sest Riigikogu 19. jaanuaril 1934 vastu võetud valitse-mise korraldamise seadusega kehtestati rahvusvahelises suhtlemises tõl-kena üheseltmõistetav ja ka Pustale vastuvõetav nimekuju *le Président de*

¹⁸⁰ RA, ERA.957.7.244, l. 1: Protokoll saatkondadele Helsingis, Riias, Kaunases, Vars-savis ja Prahlas, Berliinis ja Viinis, Bernis, Pariisis ja Madriidis, 12.12.1933.

¹⁸¹ RA, ERA.957.7.244, l. 24: Saatkond Soomes välisministeeriumi protokolliametile, 28.12.1933.

¹⁸² RA, ERA.957.7.244, l. 26: Saatkond Riias välisministeeriumi protokollile, 01.02.1934.

¹⁸³ RA, ERA.957.7.244, l. 4: Saadik Pariisis protokollilülem Hamanile, 19.12.1933.

la République d'Estonie ehk taastati 1920. aastatelgi levinud võõrkeelne tõlge.¹⁸⁴ Ka eesti keeles presidendi nime kandva riigipea ametisseasumise tseremooniani jõuti 24. aprillil 1938, aga prantsuskeelne nimetus sellest ei muutunud, kui mitte arvestada Pätsi ametinimetust vastavalt 10. septembril 1937 dekreediga antud üleminekuaja valitsemise korraldamise seadusele (*le Président-Régent de la République d'Estonie*), mis olevat tekitanud võõristust kuningata kuningriigi Ungari diplomaatides, kuna nimetus "regent" sobivat vaid monarhiatele.

Eksskurss 2. "Ooteruumi – kindralisi": saadiku ja suursaadiku saabumine

Välissaadikute vastuvõtmise korda 1920. aastatel kajastab 1930. aastast pärinev välisministeeriumi protokollieeskiri. Selle kohaselt pidi Tallinnasse jõudnud uus saadik kirjalikult või oma sekretäri kaudu küsima, millal välisministril on võimalik teda vastu võtta. Kohe peale välisministeeriumiga kontakteerumist külastas uut saadikut protokollülem, kes teatas talle vastuvõtuaja välisministri juures, kellele uus saadik andis ära kirjad oma volikirjast ja volituse üleandmisel kavandatavast kõnest. Sealsamas teatas välisminister saadikule volikirja üleandmise aja, "mis võimalikult mõne päeva jooksul peale saadiku kohalejõudmist aset peab leidma".¹⁸⁵ 1936. aastast pärinevas dokumendis "Protokolliteenistuse juhtnöörid" täpsustatakse, et protokollülem või tema abi läheb Eestisse saabuvat uut saadikut raudteejaama, lennujaama või sadamasse tervitama. Püsivamast vajadusest võtta vastu ja saata ära välismaiseid esindajaid annab märku välisministeeriumi administratiivosakonna 13. veebruari 1923. aasta pöördumine Balti jaama politseijaoskonna ülemale poole palvega anda administratiivosakonna juhatajale Hans Markusele ning välisministri sekretärile Vladimir Adersile,¹⁸⁶ "kes oma teenistuskohuste tõttu välisriikide esitajate vastuvõtmist korraldavad", nimeline ja välisministeeriumi käsutusse veel üks nimetu alaline tunnistus tasuta pääsemiseks Balti jaama esisele, et mitte ametiülesannetes ainuüksi jaamaesisele pääsemiseks piletit osta.¹⁸⁷ 1930. aastatel lisati, et uue

¹⁸⁴ *Riigi Teataja*, 5, 1934, 53.

¹⁸⁵ RA, ERA.957.7.158, l. 3–4: Välisministeeriumi protokoll.

¹⁸⁶ Voldemar (Vladimir) Aders (25.02.1895 Uuemõisa vald, Saaremaa – 19.04.1931 Käsmu). Välisministeeriumi teenistuses 1922. aastast. 1924–5 II sekretär saatkonnas Helsingis, 1925–6 välisministeeriumi II sekretäri kt, seejärel aukonsuli sekretär Kiel-Holtenaus. Püha Stanislavi IV järk, Püha Anna IV järk.

¹⁸⁷ RA, ERA.957.7.56, l. 26–27: Välisministeeriumi administratiivosakond Balti jaama politseijaoskonna ülemale, 13.02.1923.

saadiku “autoga saabumisel läheb protokollilülem või tema abi vastu ainult siis, kui saatkonna või kohapealse esindaja poolt korraldatakse saatkonnas või hotelli hallis tervitusvastuvõtt.”¹⁸⁸ Võrreldes 1920. aastatega, oli uutes eeskirjades selgemini määratletud, et pärast uue saadiku visiiti välisministrile annab protokollilülem saadikule teada, millal riigivanem saadiku vastu võtab, viib saadiku kurssi tseremoonia detailidega ning korraldab Tallinna garnisoni ülema ja Tallinn-Harju prefekti kaudu ratsaeskordi ja aukompanii koos orkestriga, näidates ära ka saadiku liiklemistee läbi pealinna volikirja esitamise peaval.

Protokollilülem Haman on pidanud vajalikuks märkida, et volikirja esitama saabuv saadik peab Tallinnas aegsasti kohal olema ning ei tohi eeldada, et saadik saab juba enne Tallinnasse saabumist teada, millal riigivanem teda vastu võtab. Seetõttu “saadikuile, kes alaliselt asuvad väljaspool Eestit ja sealt küsivad riigivanemalt audientsi volituste üleandmiseks, teatatakse, et audients määratakse pärast nende kohale jõudmist. Põhjus: mõned saadikud mõtlevad, et nad võivad siia tulla audientsipäeva hommikul, kuid enne tuleb teha visiit välisministrile ja valmistada riigivanema vastuskõne tekst, see lasta heaks kiita välisministril ja riigivanemal, mis nõuab aega”.¹⁸⁹

Kui tänapäeval möödub uue saadiku volikirja esitamine laiemale avalikkusele võrdlemisi märkamatult, siis kahe maailmasõja vahel nägid Tallinna elanikud ratsaeskordi saatel volikirja esitamisele saabuvaid ja sealt lahkuvaid välisesindajaid. Ratsaeskort, millega võeti vastu ka külaskäigule saabunud riigijuhte, oli Esimese maailmasõja eel rahvusvaheliselt levinud tava, mis oli kasutusel ka keiserlikul Venemaal.¹⁹⁰ Näiteks Prantsusmaa suursaadik Venemaal Maurice Paléologue meenutab oma mälestustes president Raymond Poincaré 1914. aasta juulis toimunud Peterburi riigivisiidi käigus presidendi tõlda eskortima määratud keiserliku ihukaitseväge sarlakpunastes mundrites kasakaid.¹⁹¹ Ka Eestis kasutati ratsaeskorti juba esimeste täievoliliste saadikute saabumisel. 21. veebruaril 1921 esitas oma volikirjad esimese Entente'i suurriigi esindajana Itaalia saadik ja senine ajutine asjur Agostino Depretis. “Diplomaatiliste kommete järele sõitis eile lõuna paiku Eestis asuva diplomaatilise korpuse kõige vanem liige, Soome saadik Reijonen Itaalia saadiku juurde ja palus teda välisministeeriumi. Sealt sõitsid saadikud ühes välisministriga ja tema abiga riigivanema juurde. Volikirja

¹⁸⁸ RA, ERA.957.7.185, l. 47: Protokolliteenistuse juhtnõrid.

¹⁸⁹ RA, ERA.957.7.185, l. 43: Protokollilülem Hamani märkmed, 27.01.1933.

¹⁹⁰ Elena Keller, *Peterburgskie priemý. Iz paradnoi zhizni imperatorskogo dvora i stolichnoi aristokratii* (Sankt-Peterburg: Nevskii Rakurs), 2012, 29.

¹⁹¹ Maurice Paléologue, *Tsaaririik maailmasõjas I* (Tartu: Loodus, 1937), 20.

ära andes pidas Itaalia saadik prantsuskeelse kõne, mille peale riigivanem eesti keeles vastas [...]. Selle järele lahkusid saadikud. Nende autot saatsid läbi linna ratsaväelased: Eesti lippudega ehitud piikidega ratsutasid kolm sõdurit auto ees ja kaks sõdurit auto järele.”¹⁹² Seejuures andis 1919. aasta septembrist Tallinnasse määratud Soome esindaja¹⁹³ ja 1920. aasta juunist ajutine asjur Emil Erkki Reijonen riigivanem Konstantin Pätsile ise oma volikirja alles 22. septembril 1921, mis möödus “rahvusvahelise kombe järele eriliste auavaldustega saadikule”, sõjaväelise eskordi saatel.¹⁹⁴ Kui 1924. aastal algul kinnitatud sõjaväe vormikirjelduse kohaselt pidi kogu maavägi kokkuhoiu ja ka ühtsustunde saavutamise eesmärgil kandma ühesugust vormi, siis ratsaväele tehti erand, sest viimasel tuli osaleda välissaadikute vastuvõtmisel ja teistel pidulikel sündmustel.¹⁹⁵ Lähinaabritest ei kasutanud ratsaeskorti Soome, küll aga Läti, ent sarnaselt Eestile ja üldisema rahvusvahelise kombe kohaselt oli Soomeski riigipea residentsi ette rivistatud auvahtkond. Saadiku saabumisel Soome presidendi lossi ette võttis teda vastu auvahasalk sõjaliste auavaldustega ja orkester mängis saadiku maa hümn, saadiku väljudes lossist kõlas “Porilaste marss”.¹⁹⁶ Riias aga mängiti saadiku saabumisel Läti presidendilossi ette ja selle juurest lahkudes “Läti rahva marssi”¹⁹⁷ ning saadiku kodumaa hümn kõlas saadiku astumisel presidendi ruumidesse. Eestis toimus volikirja esitamine üldjuhul valitsusjuhist riigivanema tööruumides ehk Toompea lossis, mille ette saabumisel mängiti “selle rahva hümnust, keda saadik esitab”¹⁹⁸ ja lahkumisel Eesti hümn. Näiteks Läti esimese saadiku Jānis Seskise, kes oli selleks ajaks juba üle aasta juhtinud Läti esindust Tallinnas, kohta märgiti, et ta “30. septembril andis oma volikirja riigivanemale kell 12 päeval Toompea lossis. Saadiku autot saatis lossi ja tagasi läbi linna ratsaeskort. Lossi ees auvahtkond. Saadiku kohalejõudmisel mängis orkester Läti hümn,

¹⁹² “Itaalia saadik andis eile oma volikirjad riigivanemale ära”, *Postimees*, 22.02.1921, 1. Päevaleht mainis koguni kaheksat-üheksat ratsaväelast: “Itaalia saadik hra Depretis oma täieõiguslise saadiku volitused riigivanemale ära annud”, *Päevaleht*, 22.02.1921, 4.

¹⁹³ *Suomen edustaja Virossa; le délégué de Finlande en Estonie*.

¹⁹⁴ “Täna annab Soome täievolitusline saadik mag. E. Reijonen oma volitused Riigivanemale ära”, *Päevaleht*, 11.11.1921, 1.

¹⁹⁵ *Eesti sõjaväevormi lugu 1918–1940*, koost Ülle Kraft (Viimsi: Eesti Sõjamuuseum-Kindral Laidoneri Muuseum, 2019), 147.

¹⁹⁶ RA, ERA.957.7.30, l. 13: Ohjeet ulkomaan lähettilästä (envoyé extraordinaire et ministre plénipotentiaire) vastaanottaessa hänen jättäessään Tasavallan Presidentille valtakirjansa.

¹⁹⁷ *Latvju Tautas Maršs*.

¹⁹⁸ RA, ERA.957.7.158, l. 5: Välisministeeriumi protokoll.

lahkumisel Eesti hümni. Lossis viibis ca pool tundi.”¹⁹⁹ Volikirja esitamise kellaajana sai keskpäev Eestis üldisemalt tavaks.

1925. aastal märgiti ajakirjanduses, et uue saadiku vastuvõtmine Eestis toimub üldtunnustatud ja rahvusvaheliste eeskujude kohaselt. Ent erinevalt üldlevinud traditsioonist, mil riigipea ootab saadikut oma ruumides, on veel 1920. aastate keskpaiku ette tulnud olukordi, mil riigivanem ilmus saadiku vastuvõtmiseks ka ise lossi ette: “Rahvusvaheliste traditsioonide järele sünnib välisriikide saadikute volituste äraandmine tavalise tseremoniaga. Saadik sõidab välisministeeriumi esitaja saatel ratsaväest auvahtide salgast ümbritsetuna Toompea lossi ette, kuhu ka silmapilk hiljem riigivanem oma adjutandi saatel ilmub.”²⁰⁰

Sõjaminister Nikolai Reegi ettepanekul moodustas valitsus 25. juulil 1928 “sõjaväeliste tseremoniide kava läbiviimiseks” komisjoni, kuhu kuulusid sõja-, sise- ja välisminister.²⁰¹ 13. augustil 1929 valitsuse kinnitatud garnisonimäärustikuga sätestati, et “volikirjade üleandmise puhul Riigivanemale määratakse lugupidamise- ja auavalduseks kõikide välisriikide saadikutele kui vastavate riigipeade esindajatele aukompanii ja eskort. Eskort saadab saadikut korterist Riigivanema juurde ja tagasi; eskordi koosseis – üks rühm.”²⁰² Ühtlasi märgiti, et “välisriikide saadikutele nende volikirja üleandmise puhul määratava aukompanii paremal tiival on juuresolijatena ainult garnisoni ja Toompea lossi komandandid. Esimene esineb ettekan- dega (vorm nr. 16),²⁰³ esitab lossi komandandi ja mõlemad saadavad saadikut kompanii rinde ees. Orkester mängib väeosa või pidulikku marssi. [...] Välisriikide saadikutele nende volikirjade üleandmise puhul määratav aukompanii jääb kohale kuni saadiku ärasõiduni Riigivanema juurest, kusjuures tervitamine sünnib ja orkester mängib ka saadiku lahkumisel.” Harilikult ühest ratsaväerühmast koosnev eskort võis garnisoniülesma korraldusel ka suurem olla.²⁰⁴ Viimane oli vajalik siis, kui auavaldustega tervitati suursaadikut. Kuigi näiteks Rumeenia ja Pärsia saadikud Tallinnas olevat juba 1930. aastate algul pidanud ratsaeskordiga auto saatmist kummaliseks, kuna ratsaväelased sobivat ainult tõlla saatmiseks (Austria saadik nimetas auto saatmist ratsaeskordiga otsesõnu ebaloomiliseks),²⁰⁵

¹⁹⁹ “Läti saadik oma volitused ära annud”, *Päevaleht*, 01.10.1922, 3.

²⁰⁰ *Omaariikluse alguspäevilt*, 105.

²⁰¹ RA, ERA.957.7.120, l. 28: Riigisekretär välisministrile, 27.07.1928.

²⁰² *Garnisoni määrustik IV jagu* (Tallinn: Kaitseväge Staabi VI osakond, 1929), 11.

²⁰³ “Härra Riigivanem (minister, kindral) Teie saabumise (volituste äraandmise, lahkumise) puhul on välja pandud aukompanii 6. jalaväe rügemendist”.

²⁰⁴ *Garnisoni määrustik IV jagu*, 4–5.

²⁰⁵ RA, ERA.957.7.185, l. 42: Protokollülesma märkmed.

saadeti ratsaeskordiga ka 17. juulil 1940 president Pätsile volikirja esitanud NSV Liidu saadikut Vladimir Botškarjovi. Viimase puhul pidas NSV Liidu okupatsioonivõim volikirja esitamise näitemängu ilmselt vajalikuks avalikkuse uinutamiseks ning toimuvale seaduslikkuse illusiooni loomiseks.

Protokollilülema ülesanne oli lisaks tseremoonia ettevalmistamisele saadikule volikirja esitamise päeval valitsuse tõllas või 1920. aastatel üha sagedamini autos vastu sõita, teda riigivanema juurde ja pärast volikirja vastuvõtmise tseremooniat taas valitsuse sõidukis tagasi saatkonda või hotelli saata. Seda levinud rahvusvahelist tava on 1930. ja 1936. aasta protokolljuhistes kajastatud sarnaselt, aga 1936. aasta eeskiri kirjeldab tseremooniat varasemast detailsemalt. Kui 1920. aastate riigivanema kui riigipea esindusülesandeid täitva valitsusjuhi juurde juhatasid saadiku viimast Toompea lossi alumise korruse ooteruumis ootav riigivanema adjutant vasakul ja protokollilülem paremal käel ning volikirja üleandmise juures viibis riigivanema kõrval vaid välisminister,²⁰⁶ siis 1936. aasta juhiste kohaselt saabus saadik volikirja esitamisele mitte enam saatjateta, nagu varem, vaid koos teiste saatkonnatöötajatega, kel oli võimalik saabuda mitme autoga ratsaeskordist ümbritsetud saadiku auto järel. Pärast aukompanii tervitust, mille juures mängiti “väeosa või pidulikku marssi”, mitte enam saadiku riigihümni, ootas saadikut Kadrioru lossi vestibüülis riigivanema noorem käsundusohvitser, külalised kirjutasid oma nimed riigivanema külalisteraamatusse ning liikusid üles lossi söögisaali, kus saatkonna juhtimise riigivanema juurde võttis üle riigivanema vanem käsundusohvitser. Volikirja üleandmise juures olid riigivanema, saatkonna liikmete ja protokollilüema kõrval riigivanema mõlemad käsundusohvitserid, välisminister, riigisekretär ja riigivanema käsunduskindral. 1936. aasta juhistes oli erinevalt varasemast täpselt määratletud ka volikirja üleandmise koreograafia (sammude arv, kummardused).²⁰⁷

Kahe maailmasõja vahelisel ajal tehti sarnaselt varasemale rangelt vahet saadikute ja suursaadikute vahel. Suursaadiku lähetamine ja vastuvõtmine oli traditsiooniliselt suurriikide privileeg. Läänemere maadest lähetas suursaadikuid Saksamaa ja 1920. aastatest alates üha sagedamini ka oma suurriiklikku staatust taastav Poola; NSV Liit eelistas kahe maailmasõja vahelisel ajal “alaliste esindajate” lähetamisega etendada näitemängu kaasaegsest ehk hierarhiata diplomaatiast. Eesti protokollireeglites leidub esmakordselt eraldi peatükk “ambassadöörid ja nuntsiused” 1936. aastal,²⁰⁸ mille põhju-

²⁰⁶ RA, ERA.957.7.158, l. 5: Välisministeeriumi protokoll.

²⁰⁷ RA, ERA.957.7.185, l. 110: Protokolliteenistuse juhtnõõrid.

²⁰⁸ *Ibid.*, l. 99.

seks näib olevat paavsti nuntsiuse Antonio Arata akrediteerimine “esimese suursaadikuna Eestis”.²⁰⁹ Riias resideeruva nuntsiuse volikirja esitamisel Lätis korraldati pidulikum tseremoonia, kui saadikute vastuvõtul – aueskord ja -kompanii olid suuremad kui saadikute puhul. Eesti saadik Riias Karl Menning Arata auks korraldatud vastuvõtul ei osalenud, kuna pidas nuntsiuse rõhutatult piduliku vastuvõtuga eristaatusesse seadmist kohatuks.²¹⁰ Ent kuna nuntsiust loetakse võrdseks suursaadikuga, siis tuligi temale kohaldada pidulikumat vastuvõttutseremoonia, mis selgub ka 1936. aasta protokollireeglite kogumikust. Kui saadikul tuli Eestisse saabudes volikirja esitamise aja täpsustamiseks ja välisministri audientsile pääsemiseks teha isiklik visiit protokollilülemale, siis suursaadik saatis sel eesmärgil viimase juurde mõne oma sekretäridest ning protokollilülem tegi visiidi suursaadikule esimesena. Sarnaselt saadikule oli ka suursaadikule ja nuntsiusele ette nähtud sõit riigivanema autoga, aga suurendatud aueskordi saatel. Suursaadiku saabumisel olid Kadrioru lossi vestibüüli rivistatud kaitseväelastest auvahid, erinevalt saadiku vastuvõttust saabus teda juba enne audientsisaali sisenemist tervitama riigivanema vanemkäsundusohvitseri asemel välisminister isiklikult. Suursaadiku vastuvõtuks korraldatavale audientsile oli palutud kogu valitsus.

Kuigi suursaadikute korpus Eestis piirdus ühe isiku ehk alaliselt Riias resideeruva nuntsiusega ja suursaadikutele mõeldud protokolliküsimused ei leidnud sagedast rakendamist, oli saadikutele mõeldust pidulikumat protokollilülem või ka aeg-ajalt Tallinna väisavate suursaadikute vastuvõtmiseks. 1936. aasta protokollijuhiste suursaadikutele mõeldud osa koostamisel oli ilmselt abiks kogemus Belgia kõrgetasemelise delegatsiooniga kaks aastat varem. 15. mail 1934 teavitas protokollilülem Haman saatkonda Riias eelseisvast Belgia kõrgetasemelise missiooni külaskäigust Tallinnasse eesotsas suursaadik senaator Albert de Savoye’ga,²¹¹ et teavitada riigivanemat belglaste kangelaskuninga Albert I surmast ja kuningas Léopold III troonileasumisest. Tegemist oli mitmeid pealinnu läbiva missiooniga, mis võimaldas Belgial suursaadiku tiitliga missioonijuhil lähetamisega demonstreerida Belgia vägevust impeeriumina. Haman rõhutas saatkonnale Riias, et “missiooni vastuvõtu kava koostamiseks vajame teateid selle kohta, missugusena belglased oma protokollilülem seisukohast saadikute vastuvõttu meil kujutlevad”,²¹² lisades eraviisiliselt saatkonna I sekretärile-konsulile

²⁰⁹ “Paavsti nuntsius A. Arata”, *Uus Eesti*, 07.12.1935, 13.

²¹⁰ Medijainen, *Saadiku saatus*, 19.

²¹¹ Albert Théodore Jean Joseph de Savoye (28.08.1879 Soignies, Belgia – 23.01.1960 Soignies). KR I (04.06.1934).

²¹² RA, ERA.957.7.245, l. 12: Protokoll saatkonnale Riias, 15.05.1934.

Villem Kruusile²¹³ palve Belgia saadikule Riias mitte mingisuguseid lubadusi anda, “sest Tallinna protokolli määrame meie ise, püüdes muidugi võimalust mööda Belgia saadiku soovidega arvestada.” Haman palus Kruusil uurida ka Läti plaane, sest “võibolla oleks otstarbekohane mõlema liitlase vastuvõtukava ühtlustada, nii palju muidugi, kui lätlaste suurem joon seda lubab meile.”²¹⁴ Belgias Eestit esindanud saadikuna andis nõu Pusta ja ka Läti poolel võis täheldada huvi vastuvõtureprogrammi protokolliküsimuste ühtlustamiseks: näiteks kas kutsuda riigipea eraaudientsile lisaks missioonijuhist suursaadikule ka teda Lätis ja Eestis saatnud, Riias resideeriv Belgia saadik Florent de Selys-Fanson.²¹⁵ Viimast ei soovinud aga belglased ise. Piduliku vastuvõtu kavas otsustati Eestis sarnaselt Lätile suurendatud ratsaeskordi kasuks, aga esialgu kavandatud fanfaarisignaalidest siiski loobuti.²¹⁶ Eesti ajakirjanduses märgiti, et “mission ja selle Eesti saatjaskond sõitsid kolmel lahtisel autol; suursaadiku autot saatis suurendatud ratsaeskort. Kuningliku erakorralise suursaadiku tähtsuse kohaselt sündis audients ja sellele sõit rõhutatud pidulikkusega, tunduvamalt rõhutatult kui harilike saadikute volituste esitamisel. [...] Pidulikkuse allakriipsutamiseks viibis suursaadiku poolt riigivanemale kuninga teate üleandmise juures rohkem inimesi kui tavaliselt saadikute volituste esitamise puhul. Ka minek riigivanema vastuvõtusaali toimus pikemana ja pidulikumana – läbi mitme saali ja salongi.”²¹⁷ Sarnaselt varem toimunud riigipeade ja välisministrite visiitidele külastati ka Tallinna raekoda, kus de Savoye’le tutvustati Tallinna keskaegset läbikäimist Brügge ja Antwerpeniga kajastavaid dokumente.²¹⁸ Riigivanema külalisena majutati Belgia suursaadik Toompea lossi.²¹⁹

Lähetajariigi riigipead kehastava erakorralise saadiku ja täievolilise ministri nimetamine vastuvõtva riigi riigipea juurde on pidulik sündmus ja 1920. aastatel nägi euroopalik rahvusvaheline tava ette, et volikirja üleandmisel kantakse frakki või saadiku vormiriietust, kus viimane kasutusel. Eesti vabariikliku tausta ja väikesearvulise välisteenistuse juures Eesti diplomaatidele mündreid ette ei nähtud, küll aga kinnitas valitsus 13. mail 1927 aukonsulite vormi, mille joonised avaldati ka konsulitele mõeldud

²¹³ Villem (Wilhelm) Kruus (25.07.1897 Oru, Harjumaa – 05.06.1942 Sevurallag, Sverdlovski obl.). VT III (1939).

²¹⁴ RA, ERA.957.7.245, l. 13: Haman Kruusile, 15.05.1934.

²¹⁵ RA, ERA.957.7.245, l. 75: Protokolliülema märkmed, 25.05.1934.

²¹⁶ RA, ERA.957.7.245, l. 79–80: Belgia kuninga Leopold III erakorralise missiooni vastuvõtu kava, 04.–06.1934.

²¹⁷ “Belgia kuninga suursaadik riigivanema juures”, *Päevaleht*, 06.06.1934, 1.

²¹⁸ “Belgia suursaadik Tallinnas”, *Maa Hääl*, 06.06.1934, 5.

²¹⁹ “Belgia kuninga mission saabus”, *Päevaleht*, 05.06.1934, 3.

Kujutis 3. Belgia suursaadik senaator Albert de Savoye pidulikul vastuvõtul Kadrioru lossis 5. juunil 1934. Tagumises reas vasakult teine protokollilülem Artur Haman (Tuldava). RA, EAA.2073.2.437.1

käsiraamatus.²²⁰ Vormiriietus ei olnud kohustuslik, aukonsul sai selle soovi korral omal kulul tellida. Vormi levikust puudub senini ülevaade, aga mõnel juhul on seda siiski valmistatud ja kantud.

1930. aasta protokollireeglite kohaselt kandis välissaadik riigivanemale volikirja esitamisel mundrit või suurvormi ehk frakki, riigivanem ja teised juuresviibivad Eesti ametiisikud aga frakki musta vestiga.²²¹ Aeg-ajalt pidas välisministeerium vajalikuks riietuse küsimusi saatkondade kaudu täpsustada. Vastuseks protokollilülem Kirotarile teatas saadik Pusta Pariisist, et ta on “vastavate tseremonii meistrite otsekohesel soovitusel” Pariisis, Roomas ja Brüsselis oma volikirjade esitamisel ikka kandnud frakki musta vestiga.²²²

Eesti diplomaatide hulgas tekitas elevust kokkuhoidlikkuse poolest tuntud riigivanem Otto Strandmani mõte asendada välissaadikute

²²⁰ Konsuli käsiraamat I. Konsulaarseadus ja üldised juhtnöörid konsulaartegevuseks (Tallinn: Välisministeerium, 1934), 119–121.

²²¹ RA, ERA.957.7.158, l. 5: Välisministeeriumi protokoll.

²²² RA, ERA.957.7.161, l. 2: Saadik Pariisis Elmar Kirotarile, 28.03.1928.

vastuvõtmisel frakk visiitkuue ehk žaketiga, mille kohta välisministeerium uuris 1930. aasta aprillis Eesti saadikute arvamusi. Endisest riigivanemast ja välisministrist saadik Stockholmis, Friedrich Karl Akel, oli Strandmani mõttest ilmselgelt häiritud:

Minu isikliste kogemuste ja siinsete vanemate diplomaatide arvamise järgi peetakse volikirjade esitamist kogu ilmas s u u r-solanel²²³ aktiks, sest sel puhul astuvad kaks r i i k oma volinikkude kaudu kokku pidulikult aktuseks. Kõik välisesindajad panevad sel puhul selga oma ambleemi s.t. suurvormi ja omi isiklikka teeneid äratähendavad aumärgid; neid võetakse vastu eriliste auavaldustega, nagu eskort, aukompanii, lipud, muusika jne. Tähendab: ei midagi kodust, perekondlist, igapäevast, nagu perekondlik laulatus, ristsed j.m., kus *cutaway* hästi kohane. Meie riik on selleks liiga noor, et anda ilmale näiteid, mis tuntavalt kõrvale kalduvad üldiselt tunnustatud *ususest*. Omapära võib siin kergesti riivata prestiiži, eestkätt kas või uue esindaja silmis, kes oma esimestest muljetest kodu raporteerides meie “lihtsusest” hästi ei jaksa aru saada. Isiklikult arvan mina, et meil tuleks rohkem nõuda vormi ja välimust, niipikalt kui see pole seotud ülejõu käivate kuludega; kulusid tuleb aga välimuse eest tingimata kanda. Vaest ei hinnata kusagil kõrgelt. Vähem aga veel siis, kui ta oma vaesusega hoopleb. Meil läheb tarvis lihvi ja siledust kõigile, kõigile. Ka meie diplomaatidele, riigimeestele, noorsoole. Ja seda meie vaba kodu ja vaba kodaniku nimel! Talupoeg ei saa enam olla trump, sest meie oleme *talupojast* välja kasvamas. Seepärast tuleks ka välissaadikute vastuvõtmine teha veel pompöösimaks. Näiteks tuleks lossi trepi astmetele paigutada paljastatud mõõkadega sõjaväelasi (rohkelmal määral kui praegu, umbes Soome eeskujul); ooteruumi – kindralisi, riigisekretär j.m. Riigivanema kabinetis põlegu küünlad. Kõikidel seljas frakid ja mõlemas käes valged kindad j.n.e.²²⁴

Saadik Pusta mainis, et redingot ehk žakett (*cutaway*) on Pariisis, Brüsselis ja Madridis tavaks riigipea eraaudientsile ilmumisel, volikirja esitamisel aga munder või frakk.²²⁵ Samasisulised kinnitused saabusid saadik Oskar Kallaselt Londonist²²⁶ ja Riias Eduard Virgolt, kes mainis, et “*cutaway*”d on minu kuulumist mööda varem tarvitatud Nõukogude Venes (tsilinder, mustad kindad), kuid ka seal olevat viimasel ajal fraki peale üle mindud. Lääne-Euroopa riikides on minu teadmist mööda igal pool tarvitusel

²²³ Pr *solennel*: selles kontekstis “pühalik-suursugune”.

²²⁴ RA, ERA.957.7.161, l. 3: Saadik Stockholmis välisministeeriumi poliitilise osakonna juhatajale, 22.04.1930.

²²⁵ RA, ERA.957.7.161, l. 4: Saadik Pariisis poliitilise osakonna juhatajale, 25.04.1930.

²²⁶ RA, ERA.957.7.161, l. 5: Saadik Londonis välisminiseeriumile, 23.04.1930.

frakk.”²²⁷ Saatkond Moskvas ei kinnitanud Virgo teadet frakile ülemineku kohta, märkides, et “N-Venes puudub välissaadikute volikirjade esitamise tseremoniil kindel kord riietuse suhtes. Suurem osa saadikuid esitab volikirjad frakis või mundris, kus mundrikandmine ette nähtud. Venelased soovivad ainult, et volituste üleandmisel saadik ja tema kaaslased oleksid tumedates ülikondades. Venelased ise on tumedates ülikondades.”²²⁸ Kahe maailmasõja vahelist NSV Liitu ei peetud Eestis kindlasti diplomaatilise protokolliga mõttes eeskujuks väärivaks ning sealseid protokolliküsimusi käsitleti mujalgi vaid möödamminnes.

Võimalik, et äsjane saadik Poolas, riigivanem Strandman, oli mõtte volikirja üleandmisel fraki asendamise kohta žaketiga saanud Poolast, kus ta viibis 1930. aasta veebruaris riigivisiidil. Nimelt teatas ajutine asjur Varssavis, Konstantin Schmidt, et “Poolas oli käesoleva aasta jaanuaris saadik riietatud, siinse protokolliameti korraldusel, *redingote*’i, mida võis asendada *cutaway*’ga ja ka Poola president kandis *cutaway*’d.”²²⁹ Ka Ameerika Ühendriikides kandsid need, kel puudus oma vormiriietus, “harilikku *morning dress*’i ja tsilindrit.”²³⁰

Kui 1935. aastal kandis riigivanemale volikirju esitav saadik frakki valge vestiga,²³¹ siis 1936. aasta protokollireeglites selgub, et kavatsus oli teha vahet suursaadiku ja saadiku volikirja esitamisel kehtivate riietuseeskirjade osas: kui suursaadiku volikirja esitamisel tuli kanda mundrit või frakki valge vesti ja aumärkidega, siis saadiku puhul visiitkuube ehk žaketti või mundrit aumärkidega.²³² Arvestades, et volikirja üleandmise tseremonia toimus traditsiooniliselt keskpäeval (ehkki kellaaeg ei olnud protokollireeglites fikseeritud), mõjus visiitkuub kellaja mõttes kohasemalt. Presidentaalse võimu ajast, 1930. aastate lõpust pärit protokollialas-tes juhtnöörides Eestis asuvatele saatkondadele paluti saadikutel volikirja esitamisele ilmuda siiski frakis või mundris ja aumärkidega.²³³ Frakiga kanti valget vesti: protokollituum Hamani märkmete kohaselt olevat Eestis

²²⁷ RA, ERA.957.7.161, l. 9: Saadik Lätis välisministeeriumile, 15.05.1930.

²²⁸ RA, ERA.957.7.161, l. 7: Saatkond Moskvas välisministeeriumi poliitilisele osakonnale, 30.04.1930.

²²⁹ RA, ERA.957.7.161, l. 6: Chargé d'affaires Varssavis poliitilise osakonna juhatajale, 26.04.1930.

²³⁰ RA, ERA.957.7.161, l. 10: Peakonsul New Yorgis välisministeeriumi poliitilisele osakonnale, 05.07.1930.

²³¹ RA, ERA.957.7.294, l. 74: Välisriikide diplomaatiliste esindajate ametisse astumine ja lahkumine, 02.07.1935.

²³² RA, ERA.957.7.185, l. 104, l. 112: Protokolliteenistuse juhtnöörid.

²³³ RA, ERA.957.7.294, l. 70: Cérémonial observé en Estonie pour la remise des lettres de créance.

viimati musta vesti kandnud Prantsuse saadik André Bruère oma volikirja esitamisel riigivanemale 10. juunil 1931.²³⁴ Korrektse riietuse küsimused tekitasid mõttevahetust kõikjal: näiteks teatas 1933. aastal Eestit Varssavi kõrval ka Prahast esindanud Pusta Tšehhoslovakkia välisministeeriumi kohta, et “riietusküsimus annab Praha protokolli ülemale, arukale diplomaadile dr. Strimpelile sageli peamurdmist.”²³⁵

MÄRKSONAD: välispoliitika; diplomaatia; protokoll; sõdadevaheline Eesti

SILVER LOIT on Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituudi doktorant ning töötab aastast 2007 Välisministeeriumis.*

ABSTRACT: *The emergence of diplomatic protocol service within the structure of the Ministry of Foreign Affairs of Estonia (1918–40)*

The emergence of diplomatic protocol service within the structure of the Ministry of Foreign Affairs (MFA) of Estonia (1918–40) is a subject that has hitherto not been researched. This is illustrated by the fact that even the complete list of chiefs of protocol (*chef du protocole*) of the MFA of Estonia has been missing until now. The strengthening of Estonia's statehood by its international recognition, the accreditation of foreign envoys, and the first state visits brought about the need for a thorough understanding of all nuances of diplomatic protocol and ceremonial. Nevertheless, the office of a separate chief of protocol was created in the structure of the MFA of Estonia only according to the new Foreign Service Act, decreed by the Head of State Konstantin Päts on 13 March 1936; i.e. more than 18 years after the declaration of Estonia's independence. Prior to 1936, the functions of protocol officers were usually fulfilled by the head of the MFA's administrative or political department. This article focuses on three core issues: 1) who

²³⁴ RA, ERA.957.7.185, l. 44: Prantsuse saadiku M. André Bruère'i volituste üleandmine Riigivanemale, 10.06.1931.

²³⁵ RA, ERA.31.4.318, l. 1: Kokkuvõte Praha reisult riigivanemale ja välisministrile, 18.04.1933.

* Kirjavahetus: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Jakobi 2, 51005, Tartu, Eesti. E-post: silver.loit@ut.ee

were the chiefs of protocol? 2) their functions and how diplomatic protocol was regulated in the MFA; 3) the reason why a separate office of the chief of protocol was not created earlier than 1936. The key source for this research is the MFA collection in the Estonian National Archives (RA, ERA.957).

There are no clear sources regarding the functions of the chief of protocol before 1922. The field was most probably shaped and shared by several officials, including the head of the political department Hermann Karl Hellat (1872–1953) and William Tomingas (1895–1972), the junior private secretary of Foreign Minister Jaan Tõnisson (1868–1941?). Everything connected to international practices was probably influenced by the most experienced diplomats of the young state, namely the members of Estonia's foreign delegation, which had already been created in 1917. Another major influence was Foreign Minister Jaan Poska (1866–1920), who as a former mayor of Tallinn, the former governor of the autonomous Governorate of Estonia, and the head of Estonia's delegation at the peace talks with Soviet Russia, had extensive experience in protocol-related matters.

Hans Johannes (Johan) Ernst Markus (1884–1969) can be deemed the first chief of protocol to be mentioned in the hitherto known sources of the MFA. According to an MFA report to the Estonian government from July of 1922, Markus was the head of the MFA's Western political department and performed the duties of 'master of ceremonies' as well. In January of 1923, Markus was appointed head of the MFA's administrative department. He remained in this office until April of 1927, coordinating the state visits of the President of Latvia Jānis Čakste (February of 1924), the Secretary General of the League of Nations Eric Drummond (February of 1924), and the President of Finland Lauri Kristian Relander (May of 1925), as well as the state visits of Estonia's Head of State, the presentation of credentials, and day-to-day work regarding diplomatic privileges and immunities. Since the chief of protocol was responsible for organising ceremonies connected to the Head of State (*Riigivanem*), Markus could be considered not only as a coordinator of the MFA's protocol matters, but as the chief of state protocol. Markus certainly did not work alone. He could rely on the administrative department and basically the whole MFA in fulfilling his functions, while also counting on the support of the aide-de-camp to the Head of State. Nevertheless, it was Markus who laid the 'cornerstone' for the best practices that could be systematised and used by his successors.

In April of 1927, the functions of the chief of protocol were taken over by Johan Leppik (1894–1965), the former Envoy to Poland and Romania, and *Chargé d'Affaires* in Czechoslovakia. In August of 1927, Leppik was appointed head of the MFA's political department. According to the MFA's

working arrangement, Leppik retained the functions of *chef du protocole* in his new office starting from January of 1928. Since the grand, first-ever state visit of a monarch to Estonia, by King Gustaf V of Sweden in June of 1929, and the visit of the President of Poland Ignacy Mościcki in August of 1930 (which were preceded by the state visits of Estonia's Head of State to those countries) required extensive preparations, Leppik could rely on the work of his subordinate, the head of the political bureau and deputy chief of protocol Elmar-Johann Kirotar (1899–1985). In June of 1931, Leppik was succeeded by the director of the bureau of law Artur Haman (Tuldava) (1897–1942) in his office as chief of protocol. Haman (Tuldava) put great effort into systematising existing practices related to protocol (incl. presentation of credentials, and receptions) into a comprehensive compendium, which has been preserved to this day. The efficient work of Kirotar and Tuldava was probably noted by Estonia's leadership, since once the separate office of the chief of protocol had been created within the structure of the MFA, the position was filled first by Kirotar (1936–9) and then by Tuldava (1939–40). The quest for stability was most probably connected to the strong presidential power that shaped Estonia's political life in the latter half of the 1930s. The personal influence of the head of state became more important in filling high-ranking positions in the state structure. According to the Foreign Service Act adopted by Parliament (Riigikogu) on 30 May 1930, departmental directors were appointed by the Foreign Minister. The Foreign Service Act decreed by the Head of State on 13 March 1936 changed this procedure. According to the latter, departmental directors (incl. the chief of protocol) were appointed and dismissed by the Head of State (upon taking into consideration proposals from the Foreign Minister).

There is no clear answer to the question of why there was no separate office of the chief of protocol in the 1920s, since these functions needed to be fulfilled anyway. This was most probably connected to budgetary restrictions i.e. the need to avoid all kinds of 'unnecessary' expenses.

In the 1930s, the director of the administrative department Jaan Mölder (1880–1942, in office 1935–6) and the head of the consular bureau August Koern (1900–89, in office 1936) also briefly fulfilled the functions of the chief of protocol. The latter was especially involved in systematising the rules and regulations of diplomatic practices. Like his predecessors and successors, he sent numerous inquiries to Estonia's representations abroad to collect information on matters connected to privileges and immunities, decorations, preseance, organisation of state funerals, etc.

According to sources at the Estonian National Archives, Estonia's MFA collected information on international diplomatic practice everywhere that

it was represented by its missions abroad. Already during the first years of Estonia's independence, the MFA possessed the popular *Guide to Diplomatic Practice* by Sir Ernest Mason Satow (first issued in 1917) and several protocol-related compendiums from Finland, the United States of America, Great Britain, etc. It can be concluded that without a rich heritage of diplomatic practice of its own, Estonia was quickly able to successfully adapt to the international environment in matters of diplomatic protocol.

KEYWORDS: foreign policy; diplomacy; protocol; interwar Estonia

SILVER LOIT is a PhD student at the Institute of History and Archaeology, University of Tartu and has worked at the Ministry of Foreign Affairs since 2007.*

---

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Jakobi 2, 51005 Tartu, Estonia. E-mail: silver.loit@ut.ee